

МЕМЛЕКЕТТІК САТЫП АЛУ: ТЕНДЕРДЕ ТЕНДІК ОРНАЙ МА?

МЕМЛЕКЕТТІК САТЫП АЛУ ЖҮЙЕСІ – БЮДЖЕТ ҚАРАЖАТЫНЫҢ ҚАНШАЛЫҚТЫ ТИІМДІ ЖҰМСАЛАТЫНЫН, МЕМЛЕКЕТ ЖОБАЛАРЫНЫҢ ҚАНШАЛЫҚТЫ УАҚЫТЫЛЫ ОРЫНДАЛАТЫНЫН АЙҚЫНДАП БЕРЕТІН АЛАҢ. ЖӨНСІЗ БАҒА МЕН «ЖОСЫҚСЫЗ» ҚАТЫСУШЫЛАРДЫҢ АРТЫНДА БЮДЖЕТТІҢ МИЛЛИАРДТАҒАН ШЫҒЫНЫ ТҰРАДЫ.

Быттыр қаңтардан бастап елімізде «Мемлекеттік сатып алу туралы» заң күшіне енген болатын. Осы тұрғыдан алғанда, бұл заңды кезекті өзгеріс ретінде ғана бағалау жеткіліксіз. Дегенмен заң – басқа, ал оның орындалуы мүлде басқа мәселе екені белгілі. Сонымен қатар жақында Қаржы министрлігі халықаралық стандарттарға сәйкес мемлекеттік сатып алу жүйесін кешенді бағалауды бастағанын мәлімдеген еді.

Жалпы, қандай өзгерістер енгізілді? Сол өзгерістер нәтиже беріп жатыр ма? Шолу жасап көрмекпіз.

ЖЫЛДАМДЫҚ БАР ДА, САПА БАР

Қаржы министрлігі берген ақпаратқа сүйенсек, реформаның алғашқы нәтижелері мемлекеттік сатып алу саласында жылдамдық едәуір артқанын көрсетеді. Бұрын қарапайым конкурс өткізуге екі айға жуық уақыт кетсе, қазір бұл мерзім 10 күнге дейін қысқарған. Рейтингік-балдық жүйе арқылы жүргізілетін сатып алулар 5 жұмыс күні ішінде аяқталады.

Бұл өзгерістің маңызы тек конкурс мерзімінің қысқаруымен өлшенбейді. Мемлекеттік мекеме сатып алуды неғұрлым ерте аяқтаса, қажетті тауарды жеткізу, қызмет көрсету немесе құрылыс жұмыстарын бастау мүмкіндігі де соғұрлым жеделдейді. Әсіресе, әлеуметтік нысандарды жөндеу, инженерлік инфрақұрылымды жаңарту, дәрі-дәрмек немесе коммуналдық қызметтерді сатып алу кезінде рәсімдердің бірнеше айға созылуы жобаның өзіне тікелей әсер ететін.

Дегенмен жылдамдық бар да, сапа бар. Қысқа мерзімде өтетін конкурстар сатып алу жоспарының алдын ала мұқият әзірленуін, техникалық сипаттамалардың нақты жазылуын және ақпараттық жүйелердегі деректердің дұрыс болуын талап етеді. Өйткені рәсім автоматтандырылған сайын бастапқы мәліметтердің сапасы шешуші мәнге ие болады. Жүйеге қате немесе толық емес ақпарат енгізілсе, автоматты шешімнің өзі де күмән туғызуы мүмкін.

Жалғасы 2-бетте

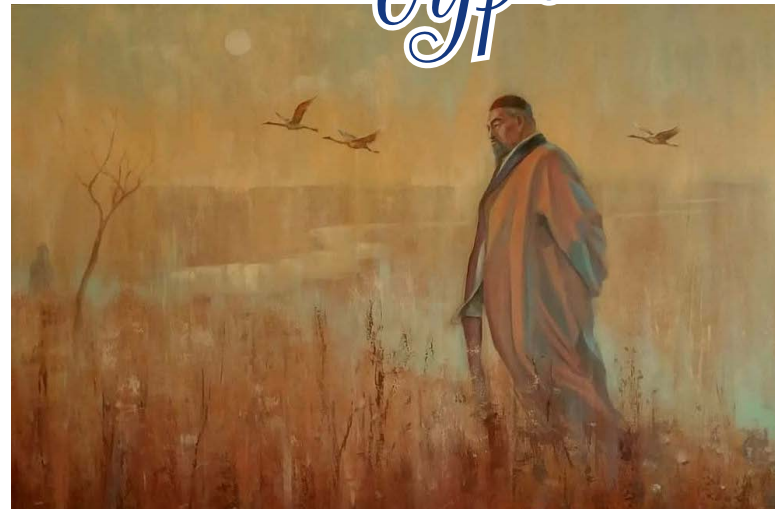

Маралтайдың МАЗАСЫЗ МАУСЫМЫ

КІМГЕ ЖАСЫРЫН, ІЗІМІЗДІ БАСА КЕЛГЕН МАРАЛТАЙ КЕШКЕН «ТОЗАҚТЫ» БІЗ ДЕ КЕШТІК. БҰРЫНҒЫ ЖҮЙЕ ШІЛПАРА ҰДЫРАП, КҮЛІ ҚҰНДЫЛЫҚТАР КҮЙРЕГЕН ТҰСТА ӨМІР СҮРУ КІМГЕ ОҢАЙ ТИДІ ДЕЙСІҢ? ОНЫҢ ІШІНДЕ, ЖҮРЕГІ ЖАЙ-ТАРТҚЫШ СЫНДЫ АҚЫН БАЙҒҰСҚА СЫНАҚТЫҢ ЕСЕЛЕП КЕЛЕРІ МӘЛІМ ҒОЙ. ҚҰЫС-ҚҰЫСТЫҢ БӘРІ – АЗҒЫН-ТОЗҒЫН, ҰРЫ-ҚАРЫ, БҰРЫШ-БҰРЫШТЫҢ БӘРІ – РӘКЕТІР, БАНДИТТЕР. ІШІМДІККЕ САЛЫНУ, НАШАҚОРЛЫҚҚА ҰРЫНУ, ҰРҒАШЫ ҚАУЫМНЫҢ АЗҒЫНДЫҒЫ ҚАЛЫПТЫ ЖАҒДАЙҒА АЙНАЛҒАН. БҰРЫН КЕЗДЕСПЕГЕН «ҚАЗАҚЫ ҚАЙЫРШЫЛАР» ҚАПТАП КЕТКЕН. ҚАДАМЫҢДЫ СӘЛ ҚИЫС БАССАҢ – ОППАҒА ТҮСЕСІҢ, АУЫЗЫҢДЫ СӘЛ БҰРЫС АШСАҢ, БАСЫҢМЕН ҚОШТАСУ ҚИЫН ЕМЕС КЕЗЕҢ-ДІ. БІРАҚ БІЗДІҢ МАРАЛТАЙ СОЛ АЛАҢДАРДЫ ДА, ҚАЛТАРЫСТАРДЫ ДА ТАРПАҢ ҚАЛПЫНДА КЕШІП ӨТТІ. ОНЫҢ ШЕР-АҒАНЫҢ – 60, ҰЛЫ АБАЙДЫҢ 150 ЖЫЛДЫҚ ТОЙЫНДА «ЖҰРТТА ҚАЛҒАН», КЕҢСАЙ ҚАБЫРСТАНЫНДА «ТІРКЕУДЕ» ТҰРҒАН ШАҚТАРЫ ДА СОЛ МЕЗГІЛ. БҮГІНДЕ КҮЛКІГЕ САЙҒАРЫП СӨЗ ҚЫЛСАҚ ТА ОЛ ЗАМАН КҮЛКІН – КҮМІРАҒА АЙНАЛҒАН, ҚҰЛҚЫН «ҚҰМЫРАҒА» БАЙЛАНҒАН ҚҰРДЫМ ШАҚ-ТЫН.

7»

ҰЛТ РУХЫН БОЯУМЕН ӨРНЕКТЕГЕН сүретші

ТУЫНДЫДАН ОҢ ЖАҚТАН СОЛҒА ҚАРАЙ БАҒЫТТАЛҒАН, ҮСТІНЕ КЕҢ ПІШІМДІ ЖЕҢІЛ ШАПАНЫН КИІП, ЕКІ ҚОЛЫН АРТЫНА АЙҚАСТЫРЫП ҰСТАҒАН КҮЙІ ОЙҒА ШОМЫП, КҮЗГІ САЛҚЫНДА СЕЙІЛ ҚҰРҒАН АБАЙ БЕЙНЕСІН КӨРЕМІЗ. АУЫР ОЙҒА БАТҚАН БОЛМЫСЫН АБАЙДЫҢ КӨЗ ЖАНАРЫН АЛЫСҚА САЛМАЙ, БАСЫН СӘЛ ЕҢКЕЙТЕ ҰСТАП, БЕЙТАРАП БАҒЫТТА АЯНДАҒАН ЖҮРІСІ АЙҚЫНДАЙ ТҮСЕДІ. ЖА-ПЫРАҚТАРЫ ТҮСКЕН ҚҰРАЙЛАР МЕН АҒАШ БҰТАҚТАРЫ, САРҒЫШ РЕҢГЕ БОЯЛҒАН БҮКІЛ АЛҚАП, КӨЛІН ТАСТАП ЖЫЛЫ ЖАҚҚА СҰҢҚЫЛДАЙ ҰШҚАН ТЫРНАЛАР, СҰРҒЫШ КӨК СУЫҚ ТҮСКЕ БОЯЛҒАН КӨЛ ДЕ, КҮЗДІҢ ҚАРА СУЫҚ МЕЗГІЛІ БОЛҒАНЫН БІЛДІРСЕ КЕРЕК.

8»

АДАМ КАПИТАЛЫ: ҚҰЖАТТАҒЫ ӨМІРДІҢ КӨЛЕҢКЕСІ

4»

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЕРЛЕР МЕН ӘЙЕЛДЕРДІҢ ӨМІР СҮРУ ҰЗАҚТЫҒЫНЫҢ АРАСЫНДАҒЫ 8-9 ЖЫЛҒА СОЗЫЛҒАН АЛШАҚТЫҚ (ЕРЛЕРДЕ ШАМАМЕН 70,2 ЖАС, ӘЙЕЛДЕРДЕ 79,2 ЖАС) ТА ҚО-ҒАМНЫҢ ІШКІ ТЕНІСЗДІГІ МЕН ТЕРЕҢ ДАҒДАРЫСЫН ӘШКЕРЕЛЕП ТҰР. БҮЛ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ТЕНГЕРІМСІЗДІКТІҢ АРТЫНДА ЖАС ЕР АЗАМАТТАРДЫ ЖАППАЙ ҚЫРШЫНЫНАН ҚИЫП ЖАТҚАН ЖАРАҚАТТАНУДЫҢ ЖОҒАРЫ ДЕНГЕЙІ МЕН ТҰРЛЫ «СЫРТҚЫ СЕБЕПТЕРДЕН» БОЛАТЫН ӨЛІМ-ЖІТІМ ҚАТЕРІ ТҰР. БАСҚАША АЙТҚАНДА, НАҒЫЗ КҮШ-ҚҰАТЫ ТАСЫҒАН, ЕЛДІҢ ТІРЕГІ БОЛАР АЗАМАТТАРЫМЫЗ ӨНДІРІСТЕГІ АПАТТАРДАН, ЖОЛ ТРАГЕДИЯЛАРЫНАН ЖӘНЕ ӨЗГЕ ДЕ КЕЗДЕЙСОҚ ҚАУІПТЕРДЕН ЕРТЕ КӨЗ ЖҰМАДЫ. БІЗДЕГІ ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ ЖҮЙЕСІ АУ-РУДЫҢ АЛДЫН АЛУҒА ЕМЕС, ОНЫҢ САЛДАРЫМЕН КҮРЕСУГЕ БАҒЫТТАЛҒАН. МӘМС РЕФОРМАЛАРЫНЫҢ ИНСТИТУЦИОНАЛДЫҚ СӘТсіздігі МЕ-ДИЦИНАНЫ БИЗНЕСКЕ АЙНАЛДЫРЫП, ХАЛЫҚТЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ОСАЛ ТОПТАРЫН ШЕТТЕТТІ. НӘТИЖЕСІНДЕ, АДАМ ДАМУЫНЫҢ ИНДЕКСІНДЕГІ «ДЕНСАУЛЫҚ» КОМПОНЕНТІ ЕЛДІҢ ӘЛЕУ-МЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫН АЛҒА СҮЙРЕЙТІН ДРАЙВЕР ЕМЕС, ОНЫ АРТҚА ТАРТАТЫН БАСТЫ ЖҮЙЕЛІ ТЕЖЕГІШКЕ АЙНАЛЫП ОТЫР.

МЕМЛЕКЕТТІК САТЫП АЛУ:

Басы 1-бетте

Ділда УӘЛИБЕК

САТЫП АЛУ КӨЛЕМІ ӨСКЕН

Былтыр мемлекеттік сатып алу аясында 8,1 трлн теңгеге келісімшарт жасалған. Бұл 2024 жылғы 5,3 трлн теңгеген салыстырғанда 53 пайызға көп. Бұл көрсеткішті мемлекеттік шығындардың жай ғана ұлғаюы деп қарастыру біржақты болар еді. Сатып алу көлемінің өсуіне бюджеттік жобалардың белсенді іске асырылуы, бұрын созылып келген рәсімдердің жеделдеуі және келісімшарттарды уақытында рәсімдеу мүмкіндігінің артуы ықпал етуі ықтимал.

Бірақ келісімшарт сомасының өсуі жүйе тиімділігінің жалғыз өлшемі бола алмайды. Негізгі мәселе жасалған шарттардың қаншасы толық және сапалы орындалғанында. Алдағы уақытта мемлекеттік сатып алу тиімділігін бағалау кезінде конкурс өткізу мерзімімен қатар, қызметтің уақытында көрсетілуі, келісімшарттардың бұзылу үлесі, бағаның нарықтық деңгейге сәйкестігі және сатып алынған тауарлар мен қызметтердің сапасы да ескерілуге тиіс.

Яғни, реформаның келесі кезеңінде «қанша қаржы игерілді?» деген сұраққа қарағанда «сол бөлінген қаржының нәтижесі қандай болды?» деген әмселеге көбірек көңіл бөлінгені жөн болары анық.

ШАҒЫМ АЗАЙҒАН

Жаңа заң шағым қарау тәртібін де өзгертті. Енді конкурс нәтижесіне қатысты өтінішті сатып алуды ұйымдастырушының өзі қарайды. Бұл тәсіл рәсімдердің ұзақ уақытқа тоқтап қалмауына мүмкіндік береді. Нәтижесінде 2025 жылы шағымдар саны алдыңғы жылмен салыстырғанда 21 пайызға төмендеген.

Сонымен бірге сотқа жүгіну сатып алу рәсімін автоматты түрде тоқтатпайды. Мұның артықшылығы – бір қатысушының арызды әлсуметтік немесе инфрақұрылымдық жобаның іске асырылуын бірнеше айға бөгемеуі керек.

Алайда шағымдар санының азаюын жүйеге деген сенімнің толық артқанымен ғана байланыстыру асығыстық болар еді. Бұл көрсеткіш рәсімдердің түсінікті болуынан да, жеңімпазды автоматты түрде анықтау тетігінің кеңеюінен де, шағымданудың бұрынғыдай сатып алуды тоқтатпайтынынан да туындауы мүмкін.

Сондықтан шағымдардың азаюымен бірге олардың мазмұны да ескерілуі керек. Қатысушылар қандай мәселелерге жиі наразы болады? Техникалық сипаттамалар белгілі бір өнім берушіге бейімделе ме? Тапсырыс берушілер шағымдарды қаншалықты бейтарап қарайды? Осындай мәселелер бойынша ашық статистика жарияланса, жүйеге сенім де нығая түсер еді.

ЖЕҢІМПАЗДЫ КОМИССИЯ ЕМЕС, ЖҮЙЕ АНЫҚТАЙДЫ

Мемлекеттік сатып алу жүйесін жаңартудағы ең маңызды өзгерістердің бірі рейтингтік-балдық жүйенің енгізілуі болды. Әсіресе, құрылыс саласында жеңімпазды конкурстық комиссия емес, мемлекеттік ақпараттық жүйелердегі деректер негізінде электронды жүйе автоматты түрде анықтайды.

Бағалау кезінде мердігердің жұмыс тәжірибесі, салықтық тәртібі, аумақтық ерекшеліктері, теріс көрсеткіштерінің болуы және басқа да өлшемдер ескеріледі. Осылайша, өнім берушіні таңдау бір адамның немесе комиссия мүшелерінің субъективті пікіріне тәуелді болмайды.

Бұл тәсілдің басты артықшылығы – шешім қабылдау үдерісіне тікелей араласу мүмкіндігін шектеуінде. Бұрын конкурстық комиссияның бағалауына қатысты күмән туындауы ықтимал болса, енді жеңімпаз

ТЕНДЕРДЕ ТЕНДІК ОРНАЙ МА?

алдын ала белгіленген көрсеткіштер бойынша есептеледі.

Сонымен қатар автоматтандырудың сөзі барлық тәуекелді біржола жоймайды. Жүйе қандай өлшемдерді басым деп санайды, әр көрсеткішке қанша балл береді және деректер қаншалықты жиі жаңартылады деген сұрақ маңызды. Егер бағалау алгоритмі ашық түсіндірілмесе, адам қабылдаған түсініксіз шешімнің орнына алгоритм қабылдаған түсініксіз шешім келуі мүмкін. Рейтингітік-балдық сатып алудың қорытындысына шағым түсіруге жол берімейтіні де жүйенің дәлдігіне қойылатын талапты күшейтеді. Мұндай жағдайда алгоритмнің жұмысына тұрақты аудит жүргізу, қате деректерді жедел түзету және қатысушыларға өз көрсеткіштерін алдын ала тексеруге мүмкіндік беру қажет.

ЖАУАПКЕРШІЛІК КҮШЕЙЕДІ

Құрылыс саласындағы тендерде жобаға әртүрлі ұйым қатысып, мәселе туындаса, жауапкершілікті бір-біріне жиі аударып жатады. Жобалаушы құрылыстың сапасына, құрылысшы жобалық шешімге, ал техникалық қадағалау басқа қатысушыға сілтеуі мүмкін еді. Жаңа тәсіл осы бағыттағылықты азайтып, соңғы нәтиже үшін жауап беретін нақты орындаушыны айқындайды.

Бірақ мұндай модель мердігерді таңдауға қойылатын талапты да күшейтеді. Жобалаудан бастап пайдалануға беруге дейінгі толық циклді атқару үшін компанияның қаржылық тұрақтылығы, инженерлік мүмкіндігі, кәсіби мамандары және бұрынғы тәжірибесі жеткілікті болуы керек.

Бұл тетікке енгізілетін нысандар тізбесін мәліхаттардың бекітуі өңірлік ерекшеліктерді ескеруге мүмкіндік береді. Сонымен бірге шешімдердің негізділігі қоғамға түсінікті болуы маңызды. Қандай нысан не себепті «Кілтімен тапсыру» тәсілімен салынады, мердігерге қандай міндеттемелер жүктеледі және кепілдік мерзімі қалай белгіленеді деген ақпарат ашық жарияланғаны жөн.

Бұдан бөлек, мемлекеттік сатып алудың бірыңғай операторы саналатын Электрондық қаржы орталығының базасында Бірыңғай сатып алу платформасы іске қосылды. Ол мемлекеттік сатып алу порталын, «Самұрық-Қазына» қорының сатып алу жүйесін және өзге де электронды алаңдарды бір кеңістікке біріктіруге бағытталған.

Бұған дейін әр ұйымның өз сатып алу тәртібі мен ақпараттық жүйесінің болуы бизнес үшін қосымша кедергі тудыратын. Өнім берушілер әр алаңға бөлек тіркеліп, әртүрлі талаптарға бейімделуге мәжбүр болды. Бірыңғай платформаға толық көшу бұл үдерісті біріздендіріп, сатып алу нарығын бизнес үшін түсініктірек етуге тиіс.

Мұндай біріктіру мемлекеттік бақылауды да жеңілдетеді. Бір компанияның түрлі алаңдардағы келісімшарттарын, міндеттемелерді орындау тарихын және ықтимал тәуекелдерін салыстыруға мүмкіндік пайда болады. Бұл жалған бәсекелестік, өзара байланысты компаниялар немесе келісімшарттарды үнемі жеңіп алып, міндеттемесін тиісінше орындамайтын жеткізушілерді ертерек анықтауға көмектесуі мүмкін.

Алайда барлық жүйені бір платформаға шоғырландыру киберқауіпсіздік пен техникалық тұрақтылық мәселесін де алдыңғы қатарға шығарады. Бірыңғай жүйенің жұмысы тоқтаса, сатып алу үдерістерінің едәуір бөлігіне бір мезгілде әсер етуі ықтимал. Сондықтан резервтік инфрақұрылым, деректерді қорғау және жүйенің үздіксіз жұмыс істеуі реформаның маңызды бөлігі болуға тиіс.

ЖИ ЖӘРДЕМШІ БОЛА АЛА МА?

Қазір мемлекеттік сатып алудың жоспарлаудан бастап төлем жасауға дейінгі барлық кезеңі веб-порталда электронды форматта жүргізіледі. Бұл әрбір әрекетті тіркеуге, рәсімдерді қадағалауға және кейін тексеруге мүмкіндік береді.

Қаржы министрлігі алдағы кезеңде жасанды интеллект технологияларын кеңінен пайдалануды көздеп отыр. Оның мүмкіндігі жеңімпазды анықтаумен ғана шек-

телмеуі керек. Жасанды интеллект техникалық сипаттамалардың белгілі бір компанияға бейімделгенін анықтауға, нарықтық бағадан айтарлықтай ауытқыған ұсыныстарды белгілеуге, бір-бірімен байланысты өнім берушілерді табуға және күмәнді сатып алуларды алдын ала саралауға қолданылуы мүмкін.

Мысалы, бір тапсырыс беруші қысқа уақыт ішінде сол тауарды әртүрлі бағамен бірнеше рет сатып алса немесе конкурс талаптары үнемі бір ғана компанияға сәйкес келсе, жүйе мұны автоматты түрде тәуекел белгісі ретінде көрсете алады. Дегенмен жасанды интеллект бақылаушының орнын толық баса алмайтыны –

белгілі жайт. Ол үлкен көлемдегі деректерді саралап, күмәнді жағдайларды анықтайтын құрал болса, онда әңгіме – басқа. Соңғы құқықтық бағаны уәкілетті орган немесе аудитор беруі тиіс.

Алгоритмдерді енгізу кезінде олардың қандай деректерді пайдаланатынын, қателесу ықтималдығы және шешімге кім жауап беретіні нақты белгіленуі қажет. Мемлекеттік сатып алу саласындағы алгоритм қатесі компанияны маңызды нарықтан шеттетугі немесе бюджет қаражатының тиімсіз жұмсалуына әкелуі мүмкін.

ҚОҒАМДЫҚ МОНИТОРИНГ НАҚТЫ БАҚЫЛАУҒА АЙНАЛА АЛА МА?

Жаңа заңда қоғамдық мониторинг тетігінің енгізілуі мемлекеттік сатып алуды тек мемлекеттік органдардың ішкі рәсімі ретінде қарауға болмайтынын көрсетеді. Азаматтар, сарапшылар мен қоғамдық ұйымдар сатып алу туралы ақпаратты талдап, күмәнді жағдайларға назар аудар алады.

Бірақ қоғамдық мониторингтің тиімділігі ақпараттың жай жариялануына емес, оның түсінікті әрі өңдеуге ыңғайлы болуына байланысты. Мыңдаған келісімшарттың сканерленген нұсқасын порталға орналастыру формалды ашықтықты қамтамасыз етуі мүмкін, алайда ол қоғамға нақты талдау жасауға мүмкіндік бермейді.

Сатып алу деректері ашық форматта ұсынылып, тапсырыс беруші, өнім беруші, баға, келісімшарттың орындалу мерзімі, қосымша келісімдер және нақты төлемдер бойынша іздеу мүмкіндігі болуы керек. Сонда қоғамдық бақылау жекелеген даулы сатып алуларға назар аударумен шектелмей, жүйелі мәселелерді анықтайтын құралға айналады.

ОТАНДЫҚ ӨНДІРУШІНІ ҚОЛДАУ ӘДІЛ БОЛУЫ ҚАЖЕТ

Қаржы министрлігі ұлттық режимнен алып тасталатын тауарлар тізбесін кеңейту арқылы отандық өндірушілерге қолдау

көрсетуді жоспарлап отыр. Бұл мемлекеттік тапсырысты ішкі өндірісті дамытуға, жұмыс орындарын ашуға және импортқа тәуелділікті азайтуға бағыттауға мүмкіндік береді.

Алайда мұндай қолдау сапа мен бағаға қойылатын талаптарды әлсіретпеуі керек. Отандық өнімнің өзі бәсекеге қабілетті, қауіпсіз және мемлекеттік тапсырыс берушінің қажеттілігіне сай болғаны маңызды.

Мемлекеттік сатып алу отандық бизнесті дамытудың қуатты құралына айналады. Бірақ тұрақты мемлекеттік тапсырысқа сүйенген компаниялар технологиялық жаңару мен өнім сапасын арттырудан бас тартса, қолдау шарасы ұзақ мерзімде кері әсер етуі мүмкін. Сондықтан жергілікті қамтуды арттырумен бірге өндіріс сапасы, инновация және келісімшарттық міндеттемелерді орындау деңгейі де бағалануға тиіс. Бұдан бөлек, бақылау әділ жүргені де аса маңызды.

MAPS БАҒАЛАУЫ СОЛҚЫЛДАҚ ТҮСТАРДЫ КӨРСЕТУІ МҮМКІН

2026 жылғы 9 шілдеде Қаржы министрлігі Еуразиялық тұрақтандыру және даму қорымен бірлесіп, Қазақстанның мемлекеттік сатып алу жүйесін MAPS халықаралық әдіснамасы бойынша бағалауға арналған кіріспе семинар өткізді.

MAPS әдіснамасы сатып алу жүйесін тек заң талаптары бойынша емес, оның іс жүзінде қалай жұмыс істейтініне қарай кешенді бағалайды. Оның аясында құқықтық және институционалдық орта, сатып алу рәсімдерінің тиімділігі, ашықтық, есептілік, бәсекелестік және сыбайлас жемқорлыққа қарсы тетіктер қарастырылады.

Еліміздің мемлекеттік сатып алу жүйесі осы әдіснама бойынша бұған дейін 2019 жылы Дүниежүзілік банк, Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы, Еуропалық қайта құру және даму банкі, Ислам даму банкі және Азия даму банкі өкілдерінің қатысуымен бағаланған еді.

Жаңа бағалау 2019 жылдан бері жүзеге асқан реформалардың нәтижесін салыстыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар ол ресми статистикада көрінбейтін мәселелерді де анықтауы ықтимал. Мысалы, рәсімдердің жылдамдығы артқанымен, бәсекелестік деңгейі қалай өзгерді? Шағын және орта бизнеске мемлекеттік тапсырысқа қатысу жеңілдеді ме? Бір ғана қатысушы өтінім беретін конкурстардың үлесі азайды ма? Келісімшарттардың орындалу сапасы жақсарды ма?

Халықаралық бағалаудың мәні Қазақстанның сатып алу жүйесіне баға берумен шектелмейді. Оның негізгі пайдасы әлсіз тұстарды анықтап, келесі реформаның нақты бағытын белгілеуде болмақ.

R.S.

Осылайша, мемлекеттік сатып алу жүйесіне бірқатар технологиялық және құқықтық өзгеріс енгізілді. Бұл өзгерістер жүйені бұрынғыдан жылдам әрі бақыланатын етуге мүмкіндік беріп отыр. Алайда цифрландыру мен автоматтандыру әділдікке кепілдік бермейді. Нәтиже алгоритмдердің ашықтығына, бастапқы деректердің сапасына, қоғамдық бақылаудың пәрменділігіне және келісімшарттардың нақты орындалуына байланысты болады. Сондықтан реформаның шынайы тиімділігі жасалған келісімшарттардың триллиондаған сомасымен ғана емес, сол қаражаттың қоғам өміріне қаншалықты нақты өзгеріс әкелгенімен бағалануға тиіс.

ҚҰРЫЛТАЙ САЙЛАУЫ – ЕЛДІКТІҢ СЫНАҒЫ

ОСЫ ЖЫЛДЫҢ ҚАҚ ОРТАСЫНДА – 1 ШІЛДЕДЕ ЕЛІМІЗДЕ ЖАҢА КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ДӘУІР БАСТАЛДЫ. ОТАНДЫҚ ПАРЛАМЕНТАРИЗМНІҢ БІР КЕЗЕҢІ ТАРИХҚА ЕНДІ. ПРЕЗИДЕНТ ҚАСЫМ-ЖОМАРТ ТОҚАЕВ ПАРЛАМЕНТ ПАЛАТАЛАРЫНЫҢ СОҢҒЫ БІРЛЕСКЕН ОТЫРЫСЫНДА ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ДАМУЫНДАҒЫ ТҮТАС БІР КЕЗЕҢ ҚОРЫТЫНДЫЛАНҒАНЫН, МЕМЛЕКЕТТІПІМІЗДІҢ ЖАҢА БЕЛЕСКЕ АЯҚ БАСҚАНЫН АЙТТЫ. ЖАҢА КОНСТИТУЦИЯМЫЗДЫҢ ЗАҢДЫ КҮШІНЕ ЕНУ – БҮКІЛ ЕЛІМІЗ ҮШІН АЙРЫҚША МАҢЫЗДЫ ОҚИҒА. НАҒЫЗ ХАЛЫҚ КОНСТИТУЦИЯСЫ ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫНЫҢ ЖАҢА БЕТІН ЖАРҚЫН ЖАЗУҒА МҮМКІНДІК БЕРЕДІ.

Президент 23 тамызға белгілеген Құрылтай сайлауы елділіміздің өресін, халқымыздың ірілігін, мемлекеттілігіміздің деңгейін танытатын бір көрсеткіш екені анық. Алдағы сайлауда белсенділік таныту, азаматтық ұстанымды айқындау, ұлт санасының биіктігін көрсету елділіміздің үлкен бір сынағы екені естен екі елі шықпаса дейміз. Иә, Құрылтай сайлауы оған қатысатын саяси партиялардың ғана сынағы емес. Сайлау оған қатысатын сайлаушылардың да сынағы. Өйткені бұл сынақ арқылы ел азаматтарының өз елінің тағдырына қандайлық жауапкершілікпен қарай-

тыны көрінеді. Ел тағдырын айқындайтын мұндай аса ірі саяси іс-шараға белсене қатысу – әр адамның азаматтық парызы.

Интернет заманында өткізілетін қай сайлауда да әлсуметтік желінің рөлі жоғары болады. Осыған орай қоғамда қазіргі уақыттың жүрделі құбылыстарына сапалы, сарабал көзқарас қалыптасуы өте маңызды. Желіде көңіл толмаушылық ауаны басым келетіні белгілі. Адамның табиғаты сондай. Адам келісіп тұрса, үндемейді. Келіспей тұрған кезде сөйлейді, жазады, таратады. Сондықтан елімізде не бар, не жасалып жатыр, өзгелерге қарағанда

біз қай жердеміз, дүние дүңкілдеп тұрған мынандай уақытта қазіргідей даму қарқынын қалайша сақтап отырымыз, жаңа Конституцияны қабылдау жөніндегі бүкілха-

лықтық референдумда танытылған аса жоғары белсенділіктің түп-тамыры неде деген мәселелер төңірегінде салмақты ойға дес беру керек.

Кісіліктің басты өлшемдерінің бірі – адамның әділдігі. Елдіктің басты өлшемінің бірі – қоғамның әділдігі. Халқымыз ақылдың азбайтынына, арамдықтың озбайтынына, әділдіктің тозбайтынына қай кезде де сенген. Бабаларымыз бізге халықтық құндылықтардың аса бір қасиеттісі ретінде әділеттілікті аманаттаған. Яғни, сайлауға таңдаулы деген тұлғаларын түсіріп жатқан жеті саяси партияның бағдарламаларын байыпты бағамдау, тізімдегі адамдарды ақыл таразысына салу, желі арқылы да жеткізілетін жарылқаушы уәделерге алдыны қалмау, сөйтіп барып азаматтық әділ таңдау жасау қажет-ақ. Құрылтай сайлауы елдегі саяси мәдениеттің деңгейіне бір сынақ болмақ. Халқымыздың тарихи мүмкіндікті қалы жібермейтін тағы бір тұсы, міне, осы.

Қазақстан халқы елдіктің бұл сынағынан да сүрінбей өтетініне сенеміз.

Сауытбек АБДРАХМАНОВ,
Мемлекеттік сыйлықтың лауреаты

«ӘДІЛЕТ» ШТАБЫ QARMET ҰЖЫМЫМЕН КЕЗДЕСТІ

«Әділет» партиясының төрағасы Айбек Дәдесбай бастаған сайлауалды штаб мүшелері Қарағанды облысындағы Qarmet АҚ металлургия комбинатының қызметкерлерімен кездесті.

Жиында өндірістік қауіпсіздік, кәсіпорынды жаңғырту, кадр даярлау, еңбекақы және индустриялық қалаларды дамыту мәселелері талқыланды.

Кездесуде өндірісте жарақаттанудың алдын алу шаралары туралы айтылды. Партия өкілдері қауіпті нысандарда цифрлық қауіпсіздік жүйелерін енгізу, жұмыс берушілердің жауапкершілігін күшейту, тәуелсіз бақылау жүргізу және кәсіби тәуекелдерді бағалау жөніндегі ұсыныстарын таныстырды. Кәсіпорын-

дарды қауіпсіз технологиялар негізінде жаңарту мәселесі де көтерілді.

Штаб мүшелері жалақы өсімін еңбек өнімділігімен және біліктілік-

ті арттырумен байланыстыру, индустриялық қалалардағы тұрғын үй, медицина, білім, спорт және инженерлік инфрақұрылымды дамыту қажет екенін айтты.

ЖСДП «20 БЕЛЕС» БАҒДАРЛАМАСЫН ТАНЫСТЫРДЫ

ЖСДП өкілдері Ақмола облысы Зеренді кентіндегі орталық аудандық аурухана ұжымымен кездесті.

Кандидаттар «20 белес» бағдарламасының бағыттарын таныстырып, денсаулық сақтау саласын қаржыландыру, міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру жүйесін реформалау, тегін медициналық көмектің кепілдік берілген көлемін кеңейту және дәрі-дәрмектің қолжетімділігін талқылады. Сонымен қатар медицина мамандарының еңбек жағдайы, жалақысы мен әлеуметтік кепілдіктері сөз болды.

Сұрақ-жауап барысында дәрігерлер кадр тапшылығы, жұмыстың көптігі, жас мамандардың резиденттураға түсіндегі қиындықтар мен мемлекеттік гранттардың жеткілік-

сіз екенін айтты. Ауылға дәрігерлерді тарту және тұрақтандыру тетіктері де талқыланды. Партия өкілдері медицина қызметкерлерінің ұсы-

ныстары жүйеленіп, Ұлттық құрылтайға ұсынылатын бастамалар мен заңнамалық жұмыс барысында пайдаланылатынын хабарлады.

«БАЙТАҚ»: ТАБИҒАТТЫ ҚОРҒАУ – БОЛАШАҚҚА САЛЫНҒАН ИНВЕСТИЦИЯ

«Байтақ» жасылдар партиясынан Құрылтайға кандидат Владимир Мартель Алматы мемлекеттік табиғи қорығының қызметкерлерімен кездесті. Жиында партия бағдарламасындағы қоршаған ортаны қорғауға қатысты бағыттар таныстырылды.

Кездесуге қатысушылар ерекше қорғалатын табиғи аумақтарды сақтау, биоалуандықты қорғау, экологиялық ағарту жұмысын дамыту және елдің табиғи мұрасын сақтаудағы қорықтардың рөлін талқылады. Владимир Мартель табиғатты қорғау тек экологтардың міндеті емес, бұл жұмысқа қоғам болып қатысу керек екенін айтты. Оның сөзіне, ерекше қорғалатын аумақтарды сақтау, биоалуандықты қор-

ғау және экологиялық мәдениетті қалыптастыру елдің тұрақты дамуына ықпал етеді.

Ашық диалог барысында қорық қызметкерлері табиғатты қорғау саласында кездесетін өзекті мәселені

көтеріп, өз ұсыныстарын білдірді. Сондай-ақ қорықтардың қызметін жетілдіру, табиғи аумақтарды қорғау іс-шараларын күшейту және тұрғындардың экологиялық сауатын арттыру жайлы пікірлер айтылды.

ҚХП: АӨК – АЗЫҚ-ТҮЛІК ҚАУІПСІЗДІГІНІҢ КЕПІЛІ

ҚХП-дан Құрылтай депутаттығына кандидаттар партия төрағасы Нұрсұлтан Шоқановтың жетекшілігімен Солтүстік Қазақстан облысы Щучье ауылындағы «Белое Агро» қызметкерлерімен кездесті.

Жиында ауыл шаруашылығының азық-түлік қауіпсіздігі мен экспорттық әлеуетті қамтамасыз етудегі рөлі талқыланды. Партия өкілдері ауыл шаруашылығы жерлерін қайтару, жайылымдардың қолжетімділігін арттыру, су шаруашылығын дамыту, фермерлік кооперацияны кеңейту және субсидиялау тетіктерін жетілдіру жөніндегі ұсыныстарын таныстырды.

Кездесуде агроөнеркәсіптік кешенді ұзақ мерзімде қолдау, өкімшілік кедергілерді азайту, ауылдық аумақтарды дамыту, цифрлық тех-

нологияларды енгізу, аграрлық ғылым мен мамандар даярлау мәселелері көтерілді. Ауыл шаруашылығы өнімдерін дайындау, сақтау және өңдеу жайы сөз болды. Пікір алмасу кезінде қызметкерлер кандидаттар-

ға сұрақтарын қойды. Жиын соңында кәсіпорынның басқарушы директоры Алексей Левин қатысушыларға егіс алқаптары мен өндірістік нысандарды таныстырды.

«ҚАЗПОШТА» ҰЖЫМЫ «АУЫЛ» КАНДИДАТТАРЫНА ҰСЫНЫСЫН ЖЕТКІЗДІ

«Ауыл» партиясынан Құрылтай депутаттығына кандидаттар партия төрағасы Қайрат Айтуғановтың жетекшілігімен Қостанай қаласындағы «Қазпошта» филиалының еңбек ұжымымен кездесті. Жиынға партия кандидаттары мен өңірлік штаб өкілдері де қатысты.

Кездесуде партияның сайлауалды бағдарламасындағы өңірлерді дамыту, еңбек адамын қолдау, жаңа жұмыс орындарын ашу, жәрдемақыларды инфляция деңгейіне сәйкестендіру мен әлеуметтік инфрақұрылымды жаңғырту бағыттары таныстырылды. Сондай-ақ жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту, бюджет ашықтығын цифрлық құралдар арқылы арттыру, телемедицинаны қолдау және «Ауыл көмегі» консуль-

тациялық орталықтарын құру жөнінде ұсыныс айтылды.

Қайрат Айтуғанов еңбек жолын пошта саласында оператор болып бастағанын айтып, бұл қызметтің шалғай елді мекендер үшін маңызды

екеніне тоқталды. Ашық диалог барысында «Қазпошта» қызметкерлері кандидаттарға сұрақтарын қойып, еңбек жағдайы мен саланы дамытуға қатысты ұсыныстарын жеткізді.

ҚҰРЫЛТАЙ

23 тамыз

ЖАҢАРУ ҮШІН ДАУЫС БЕР!

www.election.gov.kz

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ САЙЛАУ УЧАСКЕЛЕРІНЕН ТЫС ЖЕРДЕ ДАУЫС БЕРУ

2026 жылғы 23 тамызда Қазақстан Республикасы Құрылтайының депутаттарын сайлау өтеді.

Денсаулық жағдайына, отбасының сырқат мүшесіне күтім жасау себебіне, сондай-ақ сайлау учаскелері құрылмаған шалғайдағы және қатынасу қиын аудандарда болуына байланысты дауыс беру күні сайлау учаскесіне келе алмайтын Қазақстан Республикасының азаматтары дауыс беруге арналған үй-жайдан тыс жерде дауыс беруге құқылы.

Ол үшін сайлаушы дауыс беру күні (2026 жылғы 23 тамыз) жергілікті уақытпен сағат 12:00-ден кешіктірмей, өзінің тіркелген аумағындағы учаскелік сайлау комиссиясына барып, болатын жері бойынша дауыс беруді ұйымдастыру туралы жазбаша өтініш беруі қажет.

Дауыс беру күні учаскелік сайлау комиссиясының мүшесі берілген өтініш негізінде және жеке басын куәландыратын құжатты ұсынғаннан кейін сайлаушыға дауыс беруге арналған бюллетень береді. Дауыс беруге арналған бюллетеньді алу фактісі өтініште сайлаушының қолымен куәландырылады.

Учаскелік сайлау комиссиясының бюллетеньді берген мүшесі оған өзінің қолын қояды, сондай-ақ сайлаушының өтінішіне қол қояды. Дауыс беруді өткізу кезінде сайлаушының ерік білдіру құпиясының міндетті сақталуы қамтамасыз етіледі.

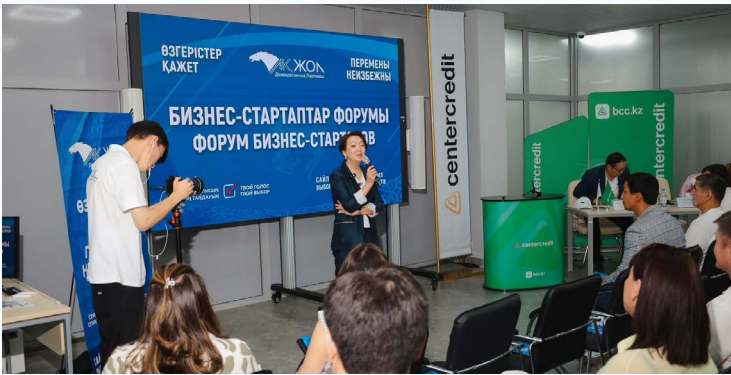
Қазақстан Республикасының Орталық сайлау комиссиясы

«АҚ ЖОЛ» КӘСІПКЕРЛЕРГЕ АРНАЛҒАН СТАРТАП ФОРУМ ӨТКІЗДІ

«Ақ жол» партиясы Ақтөбеде жас кәсіпкерлер, банк секторы, IT саласы, даму институттары, студенттер мен бизнес қауымдастығы өкілдерінің қатысуымен стартаптар форумын өткізді. Іс-шара сайлауалды науқан аясында өтті.

Форумда жас кәсіпкерлердің жобалары қойылған көрме таныстырылып, қатысушылар инновациялық бизнесті дамыту тәжірибесін бөлісті. Партия төрағасы Дания Еспаева сайлауалды бағдарламадағы шағын және орта бизнесті қолдау, отандық өндірісті дамыту, жаңа жұмыс орындарын ашу және кәсіпкерлік ортаны жетілдіру бағыттарын таныстырды.

Кездесу барысында стартаптарды қаржыландыру, даму институт-

тарымен байланыс орнату, жеке кәсіп ашуға жағдай жасау және жастардың бастамаларын қолдау мәселелері талқыланды. Жас кәсіпкерлер банк саласының мамандарымен, сарапшылармен және

партия өкілдерімен пікір алмасып, ұсыныстарын жеткізді. Қорытынды бөлімде мемлекет, бизнес және қоғам арасындағы ынтымақтастықтың жас кәсіпкерлер жобаларын іске асырудағы рөлі талқыланды.

RESPUBLICA ӨКІЛДЕРІ КОНДИТЕРЛІК ЦЕХ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІМЕН ПІКІР АЛМАСТЫ

Respublica партиясының өкілдері Батыс Қазақстан облысындағы «Алани» кондитерлік цехының жұмысымен танысып, ұжыммен кездесті. Іс-шараға партияның облыстық филиалының төрағасы Дулат Мақатов, Құрылтай депутаттығына кандидат Артур Идрисов және белсенділер қатысты.

2017 жылдан бері жұмыс істейтін цехта автоматтандырылған жабдықтар қолданылады. Кәсіпорын тәулігіне екі тоннаға дейін түрлі печенье пісіреді. Өнімдер бүгінде облыстағы ірі сауда желілері мен супермаркеттерде де сатылады.

Еңбек ұжымымен кездесуде партияның сайлауалды бағдарламасындағы еңбек адамын қолдау, отандық

өндірісті дамыту, шағын және орта алмасу барысында кәсіпорын қызметкерлері еңбек жағдайы мен бизнесті дамытуға қатысты сұрақтарын қойды.

дау мәселелері талқыланды. Пікір алмасу барысында кәсіпорын қызметкерлері еңбек жағдайы мен бизнесті дамытуға қатысты сұрақтарын қойды.

ҚАЗАҚСТАН ПОСТКЕҢЕСТІК КЕҢІСТІКТЕ АДАМ КАПИТАЛЫ ЕҢ ЖОҒАРЫ ДАМУЫҒАН МЕМЛЕКЕТ ДЕП ТАНЫЛДЫ. БҰҰ-НЫҢ ДАМУ БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ 193 ЕЛДІ ҚАМТЫҒАН ЖАҢА БАЯНДАМАСЫНДА ЕЛІМІЗ 0,837 КӨРСЕТКІШМЕН 60-ОРЫНҒА ЖАЙҒАСЫП, АДАМ ДАМУЫНЫҢ «ӨТЕ ЖОҒАРЫ» ДЕҢГЕЙІНЕ ЕНДІ. ХАЛЫҚАРАЛЫҚ САРАПШЫЛАР ҚАЗАҚСТАННЫҢ «АДАМ ДАМУЫНЫҢ ИНДЕКСІНДЕГІ» ІЛГЕРІЛЕУІН ЖОҒАРЫ БАҒАЛАП ОТЫР АЛАЙДА БҰЛ ТАБЫС – САПАЛЫҚ ЕМЕС, ТЕК САНДЫҚ КӨРСЕТКІШТЕРДІҢ ЖЕМІСІ. БІЗ ДАМУЫҒАН ЕЛДЕРМЕН ҚҰЖАТ ЖҮЗІНДЕ ТЕҢЕСКЕНІМІЗБЕН, ІС ЖҮЗІНДЕ ПРЕВЕНТИВТІ МЕДИЦИНАНЫҢ ДӘРМЕСІЗДІГІНЕН ЕР-АЗАМАТТАРЫМЫЗДАН ЕРТЕ АЙЫРЫЛЫП, БІЛІМ БЕРУДЕГІ КАСТАЛЫҚ ЖҮЙЕНІҢ КЕСІРІНЕН ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТСЫЗ ҰРПАҚ ТӘРБИЕЛЕП ЖАТЫРМЫЗ. ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӨСІМ ӘЛЕУМЕТТІК ИГІЛІККЕ АЙНАЛМАСА, ҚАЗІРГІ «ӨТЕ ЖОҒАРЫ» МӨРТЕБЕМІЗДЕН АЙЫРЫЛУ – УАҚЫТ ЕНІШІСІНДЕГІ НӘРСЕ. ЕЛІМІЗДІҢ АДАМ КАПИТАЛЫНДАҒЫ МАНЫЗДЫ ҚАЙШЫЛЫҚТАР МЕН ТЕҢГЕРІМСІЗДІКТЕРДІ ЖІКТЕП КӨРЕЙІК.

Арайлым ЖОЛДАСБЕКҚЫЗЫ

БҰҰ-ның Даму бағдарламасының соңғы жаһандық есептеріне сүйенсек, Қазақстанның «Адам дамуының индексі» 1990 жылғы 0,689 көрсеткішінен 2023-2025 жылдар аралығында 0,837-0,838 деңгейіне дейін өсті. 15 жылдық ретроспективада (2010 жылдан бері) ел индексі мәнін 0,760-тан 0,830+ шегіне көтеріп, жаһандық жіктелім бойынша «Адам дамуының индексі» санатына нық орнықты. Бұл – ТМД мен Орталық Азия елдері арасында ең үздік нәтиже. Дегенмен бұл прогрестің ішкі құрылымына талдау жасағанда, маңызды қайшылық пен теңгерімсіздік байқалады. Енді соларды талдап көрсек.

ДЕНІ САУДЫҢ – ЖАНЫ САУ

Қазақстанда туғаннан бастап күтілетін өмір сүру ұзақтығы шамамен 74,5-75 жасты құрайды. Мемлекетіміз өзімен деңгейлес «Адам дамуының индексі» тобындағы ӘБДҮ елдерінің орташа көрсеткішінен (80-82 жас) 6-7 жылға артта қалып отыр. Мұндағы басты қайшылық – экономикалық табысымыздың (МӘМС реформаларының шикілігі, ауылдық медицинаның дағдарысы) сәтсіз жұмсалыу болды. Бұл кұбылыс ғылымда «конвертациялық дефицит» деп аталады. Яғни, мемлекет шикізаттық рента есебінен ЖІӨ көлемін ұлғайтқанымен, оны азаматтардың денсаулығы мен ұзақ өмір сүруі сияқты базалық әлеуметтік иілікке айналады алмай отыр. Жоғарыда атаған МӘМС мәселесін түсіндіре кетсек. 2020 жылдан бастап енгізілген МӘМС жүйесі күтілетін

АДАМ КАПИТАЛЫ: ҚҰЖАТТАҒЫ ӨМІРДІҢ КӨЛЕНКЕСІ

Қазақстандағы өлім-жітім көрсеткіштері біздің әлі де дамушы нарықтардың шикілігінен арыла алмай жатқанымызды әшкерелейді. Бұл жағдай адам капиталының дамуын екі жақтан бірдей қыспаққа алып, ұлт әлеуетін тұсауда. Мәселен, елімізде әрбір төртінші өлімнің себебі – инсульт пен инфаркт сияқты жүрек-қан тамырлары аурулары. Ең қауіптісі – бұл дерттің қарттарды емес, 30 бен 50 жас аралығындағы нағыз күш-қуаты толысқан ер-азаматтарды баудай түсіруі. Мемлекет үшін бұл жай ғана статистика емес, ең құнды экономикалық драйверден, адами капиталдан айырылу деген сөз.

Еліміздегі өлім-жітім рейтингінің екінші және үшінші сатысында қатерлі ісік пен тыныс алу жолдарының сырқаттары тұр. Көмір күліне тұншыққан қалалардың қою ысы мен өндіріс алыптары ұлаған қоршаған орта халықты іштен кеміріп жатыр.

Қазақстандағы ерлер мен әйелдердің өмір сүру ұзақтығының арасындағы 8-9 жылға созылған алшақтық (ерлерде шамамен 70,2 жас, әйелдерде 79,2 жас) та қоғамның ішкі теңсіздігі мен терең дағдарысын әшкерелеп тұр. Бұл демографиялық теңгерімсіздіктің артында бір ер азаматтарды жаппай қыршынынан қиып жатқан жарақаттанудың жоғары деңгейі мен түрлі «сыртқы себептерден» болатын өлім-жітім қатері тұр. Басқаша айтқанда, нағыз күш-қуаты тасыған, елдің тірегі болар азаматтарымыз өндірістегі апаттардан, жол трагедияларынан және өзге де кездейсоқ қауіптерден ерте көз жұмады.

Біздегі денсаулық сақтау жүйесі аурудың алдын алуға емес, оның салдарымен күресуге бағытталған. МӘМС реформаларының институционалдық сәтсіздігі медицинаны бизнеске айналдырып, халықтың әлеуметтік осал топтарын шеттетті. Нәтижесінде, адам дамуының индексындағы «Денсаулық» компоненті елдің әлеуметтік-экономикалық дамуын алға сүйрейтін драйвер емес, оны артқа тартатын басты жүйелі тежегішке айналып отыр.

дамуыған елдердің 9-10 сынып оқушысымен пара-пар.

Бұл парадокстың жүйелі себептеріне бұңкілес. Мамандар біздегі білім беру мазмұны сыни ойлау, логикалық талдау, мәтінді түсінуін дамытуға емес, фактілерді механикалық түрде есте сақтауға және тест тапсыруға (ҰБТ форматының инерциясы) бағытталғанын айтады.

PISA деректеріне жіті назар аударсақ, ауыл мен қала мектептері арасындағы цифрлық және инфрақұрылымдық алшақтықты байқаймыз. Ауыл оқушылары мен қала оқушыларының PISA нәтижелеріндегі айырмашылық орта есеппен 30-40 ұпайды құрайды (бұл бір жылдық оқу бағдарламасы). Мұндай теңсіздіктің негізінде «ашағын жинақты мектептердің» (ауылдық мектептердің 40 пайыздан астамы) үлесі жоғары. Онда бір мұғалімнің бірнеше пәнді қатар беруі, зертханалардың (физика, химия, биология) жоқтығы, бар болса да тозығы жетуі жатыр. Мемлекет тарапынан қаржыландырудың жан басына шаққандағы нормативі енгізілгенімен, ол ауылдық жерлердегі инфрақұрылымдық тапшылықты жоя алмады.

Парадокстың екінші себебі – элитарлық, жекеменшік және мемлекеттік мектептердің оқу сапасының алшақтығы. Қазақстанда білім берудің үш деңгейлі касталық жүйесі қалыптасқан. Біріншісі – халықаралық және элитарлық мектептер (НЗМ, РФММ, қымбат жекеменшік мектептер). Мұнда оқитын оқушылардың нәтижелері ӘБДҮ-ның ең жоғары көрсеткіштерімен (Сингапур, Жапония) деңгейлес. Екіншісі – қалалық жалпы білім беретін мектептер. Оларда шамадан тыс жүктеме көп, үш ауысымды мектептер мәселесі шешілмеген, орташа нәтиже көрсететін деңгей. Үшіншісі – ауылдық және қала шетіндегі мектептер. Мұнда функционалдық сауатсыздықтың деңгейі жоғары. Оқушы әріп танып, оқи және жаза білгенімен, оқыған мәтіннің мағынасын түсіне алмайтын, ақпаратты талдай алмайтын және оны күнделікті өмірде қолдана алмайды деген сөз.

Сарапшылар «білім сапасындағы мұндай теңсіздік елдің болашақ экономикалық архитектурасын бұзатын бомбамен тең» дейді. Білім сапасының ата-ананың табысы мен тұратын жеріне тікелей тәуелді болуы әлеуметтік әділетсіздікті күшейтеді. Кедей отбасынан шыққан дарынды баланың сапалы білім алу мүмкіндігі төмен. Ал сапалы білім алған элитарлық топ

өкілдері отандық еңбек нарығындағы төмен институционалдық сапа мен әділетсіздікті көріп, елден жаппай кетіп жатыр. Олардың орнын толтыруға тиіс мемлекеттік мектеп түлектері жоғары технологиялық өндірісте еңбек етуге жарамсыз. Оның үстіне Қазақстан экономикасы шикізаттық модельден технологиялық немесе білім экономикасына өте алмайды, себебі жұмыс күшінің басым бөлігі (60 пайыздан астамы) күрделі технологиялық процестерді игеруге, сыни тұрғыдан шешім қабылдауға қабілетсіз болып отыр. Бұл өнімділікті төмендетіп, арзан еңбек күшінің тұзағына түсіреді.

Тағы бір себебі – маман сапасы. Мұғалімдер мәртебесін көтеру туралы заң қабылданып, жалақы өскенімен, бұл шара кадрлардың сапалық құрамын өзгертен жоқ. Ұзақ жыл бойы педагогикалық мамандықтарға ең төменгі балл жиданған талапкерлердің оқуға түсуі кадр сапасының нашарлауына алып келді. Сондай-ақ мектептердің есеп беруге, үнемі өзгертін реформаларға (жаңартылған мазмұн, критериялды бағалаудың шикі үлгілері) «бейімделуі» мұғалімнің оқушымен тікелей жұмыс істейтін уақытын ұрлайды.

Білім беру индексындағы жоғары ұпайлар елдегі шынайы адам капиталының сапасын жасырып тұрған статистикалық камуфляж десек, қателеспеспіз. Мемлекеттің білімге бөлінген қаржысы мен инфрақұрылымдық жобалары тек мектеп тұрғызумен шектеліп, мазмұндық әрі кадрлық трансформацияға ұласпаса, Қазақстанның адам дамуы индексі алдағы онжылдықта тек сапасыз жұмыс күшін өндіретін инерциялық жүйеге айналады.

БОЛАШАҚҚА БОЛЖАМ

Қазақстанның адам капиталын дамыту саясаты қағаз жүзінде мінсіз болғанымен, шынайы өмірде басқа екенін байқайды.

Кейінгі онжылдықта қабылданған адам капиталын дамытуға бағытталған бағдарламалар толыққанды нәтиже бере қоймады. Мемлекеттік жобалар адам капиталының сапалық мазмұнын (мұғалімдердің біліктілігі, дәрігерлердің превентивті құзыреттілігі, ғылыми зерттеулердің қолданбалы мәні) дамытудың орнына, инвестицияларды физикалық нысандарды (мектеп, аурухана ғимараттарын) салуға бағыттауды жөн көреді. Нәтижесінде,

ең заманауи интерактивті тақтасы бар ауыл мектебінде PISA деңгейі төмен, функционалдық сауатсыз кадрлар сабақ беруін жалғастыруда.

Еліміздегі адами капиталдың тамырына балта шауып отырған басты кеселдің бірі – сыбайлас жемқорлық пен бюджетті «игеру» парадигмасы. Біздегі қаржыландыру жүйесі мектеп пен аурухананың сапасына емес, құрғақ есеп беру процесіне байланып қалған. Шенеуніктер үшін ең басты көрсеткіш – мемлекет бөлген миллиардтарды қалай да мерзімінде «жаратып үлгеру». Дәл осы «ақша игеру» жарысы мемлекет қазынасының мердігерлер арасында талан-таражға түсуіне жол ашып, халыққа арналған әлеуметтік нысандардың сапасыз салынуына әкеліп соқтыруда.

Министрліктер есеп беруде тек «орташа көрсеткіштердің» (мысалы, республика бойынша орташа жалақы немесе орташа өмір сүру ұзақтығы) тасасына тығылып, өңірлік және таптық теңсіздіктердің шынайы сипатын жасырып бағады. Мұндай «орташаланған статистика» елдегі әлеуметтік жіктелу мен дағдарысты көлеңгейлейтін камуфляж ісепті. Нәтижесінде, жоғары билік халықтың нақты тұрмысынан алшақтап, мемлекеттік деңгейде қате шешімдер қабылдайды.

Біз атаған мәселелер өзгеріссіз қалған жағдайда Қазақстан «Адам дамуының индексында» қазіргі 60-орыннан төмен құлдырап, әлемдік рейтингте 80-90-орындарға артқа сырғуы ықтимал. Ал сапалы білім мен медицина тек жоғары тап өкілдеріне қолжетімді болып, мемлекеттік мектептер мен емханалар дағдарысқа ұшырайды. Адами капиталдың сапасыздығы шикізаттық емес секторлардың дамуын тежейді. Елдегі ең белсенді, креативті және интеллектуалды жастар елден жаппай көшеді.

Шикізат суперциклінің түпкілікті аяқталуы немесе трансшекаралық су дағдарысының түйіққа тірелуі аясында Қазақстан қазіргі «өте жоғары» мәртебесінен айрылып, даму деңгейі төмен мемлекеттердің қатарына бір-ақ шығады. Экологиялық апаттар мен медициналық жүйенің тиімсіздігі халықтың денсаулығын зақымдап, елдегі күтілетін өмір сүру ұзақтығы 70 жастан төмен түседі.

Базалық өмір сүруді қамтамасыз ететін инфрақұрылымның (ЖЭО, су құбырлары, коммуналдық жүйелер) тозуы мегаполистер мен өңірлердегі тұрмыстық жағдайды қиындатады. Қазақстан «шикізаттық тәуелділіктен» құтылып, адам капиталын трансформациялау үшін әлемдік тәжірибелерге назар аударуға тиіс.

1960-1970 жылдары Оңтүстік Корея ешқандай табиғи ресурссыз, тек адам капиталына «ставка» жасау арқылы «Ханжәз» өзені бойындағы жақайыпты» жасады. Мемлекет білім беруді жай ғана әлеуметтік сала емес, басты экономикалық драйвер деп жариялады. Қазақстан осы жағдайды өз тәжірибесіне енгізіп, мектеп білімінің мазмұнын жаттандылықтан таза функционалдық сауаттылыққа, STEM (ғылым, технология, инженерия, математика) бағытына көшіріп, кәсіптік-техникалық колледждерді өндірістік алпауыттармен тікелей интеграциялау керек.

Тағы бір тәжірибе ретінде Польша мен Чехиядағы институционалдық ковергенцияны үлгі құлуға болады. Бұл елдер посткеңестік трансформациядан кейін ӘБДҮ және ЕО стандарттарына қол жеткізу үшін мемлекеттік басқарудың ашықтығын қамтамасыз етіп, сол жүйесін реформалады және әлеуметтік шығындардың тиімділігін арттырды. Қазақстан осы ретте өңірлердегі мектептер мен ауруханаларды қаржыландыру құқығын жергілікті қауымдастықтардың бақылауына беріп, әлеуметтік саланың цифрлық аудитін, әрбір теңгенін нақты пациент пен оқушыға жетуін ашық деректер форматында қамтамасыз етсе, адам капиталының индексі жақсара түседі деп болжауға болады.

Түйіндей айтқанда, Қазақстанның адам капиталын дамыту жолындағы басты қатері сыртқы факторлар емес, мемлекеттік аппараттың селқостығы мен реформаларды көз бояушылыққа айналдыруы. Егер алдағы 10 жылда денсаулық сақтау, білім беру және табысты әділ бөлу бағыттары бойынша түбегейлі институционалдық сілкініс жасалмаса, ел өзінің соңғы демографиялық дивидендін сарқип тауысады. Нәтижесінде, Қазақстан жаһандық нарықтың дамымаған, шикізатқа тәуелді артта қалған шеткі аймағы күйінде қала бермек.

МЕМЛЕКЕТТІК ҚАУІПСІЗДІКТІҢ ІШКІ БУФЕРІ

САЯСИ ЖҮЙЕЛЕРДІҢ ЭВОЛЮЦИЯСЫ – БҰЛ ТЕК ЗАҢДАРДЫҢ ЖАНАРУЫ НЕМЕСЕ ИНСТИТУТТАРДЫҢ АУЫСУЫ ЕМЕС, БҰЛ ЕҢ АЛДЫМЕН МЕМЛЕКЕТ ПЕН ОНЫҢ АЗАМАТТЫ АРАСЫНДАҒЫ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС ФОРМУЛАСЫНЫҢ ҚАЙТА ҚАРАЛУЫ. ҰЗАҚ УАҚЫТ БОЙЫ БІЗДІҢ САНАМЫЗДА МЕМЛЕКЕТТІК АППАРАТ – АБСОЛЮТТІ БАСҚАРУШЫ, АЛ ҚОҒАМ – ТЕК СОЛ БАСҚАРУДЫҢ ОБЪЕКТІСІ РЕТІНДЕ ҚАБЫЛДАНЫП КЕЛДІ. ОСЫ ЕСКІРГЕН ПАРАДИГМАНЫҢ САЛДАРЫНАН КЕЗ КЕЛГЕН АЗАМАТТЫҚ БЕЛСЕНДІЛІК НЕМЕСЕ БАЛАМА ПІКІР БИЛІК ДӨЛІЗДЕРІНДЕ «ЖҮЙЕГЕ ТӨНГЕН ҚАҰП» РЕТІНДЕ ҚАБЫЛДАНСА, ҚОҒАМ ТАРАПЫНАН МЕМЛЕКЕТТІҢ ӘРБІР ҚАДАМЫНА КҮМӘНМЕН ҚАРАУ, ШЕНЕУНІКТЕРДІ ТЕК «БЮДЖЕТТІ ІГЕРУШІЛЕР» РЕТІНДЕ КӨРУ ҮРДІСІ ҚАЛЫПТАСТЫ. БҰЛ – ЕКІ ТАРАПТЫ ДА ТҮЙІҚҚА ТІРЕЙТІН, МЕМЛЕКЕТТІҢ ІШКІ ПОТЕНЦИАЛЫН ТҰСАУЛАЙТЫН ҚАҰПТІ ДИХОТОМИЯ.

ғынан туған түсінік. Шын мәнінде, азаматтық сектордың ауқымы әлдеқайда кең және оның табиғаты деструктивті емес, конструктивті.

Иә, мемлекеттік аппарат қаншалықты кәсіби болғанымен, ол бәрібір бюрократиялық шеңбермен, қатып қалған регламенттермен шектеледі. Ал азаматтық қоғам – ікемді, мобилді және мәселеге тікелей әсер етуге қабілетті тірі ағза. Сондықтан биліктің осы

Алайда ХХІ ғасырдың шындығы мүлдем басқа ережелерді алға тартады. Қазіргі әлемде қуатты мемлекет – барлық процесті бір орталықтан бақылауда ұстайтын авторитарлық құрылым емес, бұл өз азаматтарының интеллектуалдық, әлеуметтік және шығармашылық капиталын дамуың негізгі қоғаушы күшіне айналдыра білген мемлекет. Бүгінде азаматтық қоғам биліктің бәсекелесі немесе оппоненті саналмайды. Ол – мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыратын, әлеуметтік

шиселеністердің алдын алатын және ұлттық тұтастықты нығайтатын басты стратегиялық серіктес.

Тарих таразысына салсақ, мемлекет пен қоғамның текетіресі әрдайым мемлекеттің әлсіреуімен және ішкі дағдарыстармен аяқталатын. Біз бұрын «азаматтық қоғам» дегенде тек оппозициялық митинглерді емес билікті аяусыз сынайтын құқық қорғаушыларды ғана көз алдымызға келтіретінбіз. Бұл – біржақтылық пен саяси көрсендіктің тарлы-

секторға өкілеттіктер мен жауапкершілікті бөліп беруі – саяси кемелдіктің және мемлекеттік басқарудың келесі деңгейіне өтудің көрінісі.

Мемлекет пен қоғам қарым-қатынасына басқа қырынан қарап көрейік. Кез келген ірі басқару жүйесі, тіпті ол ең озық технологиялармен жарақтанса да, уақыт өте келе «жүйелік соқырлыққа» ұшырайды. Жоғары лауазымды тұлғаларға жететін есептер мен рапорттар әдеміленіп, шынайы өмірден алшақтап кетеді. Міне, осы тұста азаматтық қоғам мемлекет үшін өзіндік «түзетуші линза» рөлін атқарады. Ол билікке шынайы картинаны көруге мүмкіндік береді.

Егер белсенділер қандай да бір мәселені көтеріп, шу шығарса, бұл мемлекетті туралату үшін жасалмайды. Бұл – жүйедегі ақаудың, заңның дұрыс жұмыс істемей тұрғанының немесе жергілікті атқарушы органның дәрменсіздігінің белгісі. Ақылды билік мұндай сигналдардан сескенбейді, керісінше, оны тепін әрі нақты диагностика ретінде қабылдап, мәселені тереңдетпей шешуге тырысады.

Осыдан келіп азаматтық қоғамды мемлекеттік қауіпсіздіктің ішкі буфері деуге болады. Әлеуметтік наразылықтар мен ішкі реніштер

сыртқа шықпай, қоғамдық ұйымдар немесе заңды диалог алаңдары арқылы талқыланбаса, олар ерте ме, кеш пе әлеуметтік жарылысқа әкеледі. Азаматтық сектор – осы энергияны конструктивті арнаға бұрып, мәселені көшеде емес, үстел басында шешуге мүмкіндік беретін негізгі институт.

Әрине, бұл процесс біржақты емес. Тек мемлекетті кінәлай беру – азаматтық қоғамның да кәсіби деңгейінің төмендігін көрсетеді. Біздің қоғамда әлі де болса «айқай-шу» мен «нақты ұсыныстың» аражігін ажырата алмайтын, белсенділікті тек популизммен шатастыратын топтар бар. Сыни көзқарас міндетті түрде балама шешіммен, нақты жобамен бекітілуі тиіс.

Мемлекет пен азаматтық қоғам серіктестігінің жаңа сатылық деңгейі – өзара жауапкершілік мәдениетін қалыптастыру. Мемлекет азаматтарға сенім білдіріп, шешім қабылдау процестерінің есінін айқара ашуы керек, ал азаматтық сектор сол шешімдердің салдары мен жауапкершілігін билікпен бірдей бөлісуге дайын болуы қажет. Бұл – популизмнен нақты істер мен нәтижелерге көшу деген сөз.

А.БЫМЕНДІ

ҚОҒАМНЫҢ ІШКІ
ЯДРОСЫ СЕНІМ
ЖӘНЕ ОЙ
БОСТАНДЫҒЫ АРҚЫЛЫ
БЕКИДІ. БІРАҚ
ЗАЙЫРЛЫЛЫҚ БОЛМАСА,
«БОСТАНДЫҚТЫҢ»
ЖАЛАҢ ҚЫЛЫШҚА
АЙНАЛУЫ БЕК МҮМКІН.
ЗАЙЫРЛЫ АДАМ ӨЗ
СЕНІМІН ҒАНА
ӘСПЕТТЕМЕЙ, ӨЗГЕНІҢ
СЕНІМІНЕ ҚҰРМЕТПЕН
ҚАРАЙ АЛАДЫ. БҮГІН БІЗ
ЯСАУИТАНУ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ
ЗЕРТТЕУЛЕР
ОРТАЛЫҒЫНЫҢ
ДИРЕКТОРЫ, ФИЛОЛОГИЯ
ҒЫЛЫМДАРЫНЫҢ
КАНДИДАТЫ,
ДІНТАНУШЫ,
ТҮРКІТАНУШЫ ҒАЛЫМ,
АҚЫН АЙНҮР
ӘБДІРӘСІЛҚЫЗЫМЕН ОСЫ
ӘҢГІМЕНІ ӨЗЕК ЕТЕ
ОТЫРЫП, ҚОҒАМДЫҚ
ПРОЦЕСТЕГІ БІРАЗ
ДҮНИЕНІ ӘҢГІМЕ ЕТТІК.

Айнұр ӘБДІРӘСІЛҚЫЗЫ,
*Ясауитану халықаралық зерттеулер орталығының
директоры, филология ғылымдарының кандидаты,
дінтанушы, түркітанушы ғалым, ақын*

Зайырлылық — Таңдауымыз Емес, Тағдырымыз

– Сізді халық әуелі ақын ретінде таныды. Кейін ғылым саласына, оның ішінде дінтануға бет бұрдыңыз. Поэзия мен ғылым жолын қалай ұштастырып жүрсіз?

– Мен 14 жасымда араб тілін үйреніп, қолыма Құран алдым. 16-ға толар-толмас шағымда Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің Шығыстану факультетінің араб тілі бөліміне оқуға түстім. Сол алғашқы курстан бастап, құрантану зерттеулеріне ден қойдым. Жалпы, мен өмір бойы айналысатын ісім Алламен байланысты болсын деп, араб тілін ислам дініне барар жол ретінде таңдағанмын. Менің өлеңдерім «Әдебиет айдыны» газетінде жарияланып, елді елең еткізген 2006 жылға дейін мен университетті, магистратура мен аспирантураны тәмамдап. Ясауитану ғылыми-зерттеу орталығында және Ұлттық ғылым академиясының Әдебиет және өнер институтында бірнеше жыл жұмыс істеп, жас ғалым ретінде жақсы-ақ танылып үлгерген болатынмын.

– Сіз түркі халықтары әдебиетін, Ясауи поэзиясын терең зерделедіңіз. Орта Азия халықтары әдебиетінде сопылық дүниетанымның алар орны қандай?

– Орта Азия әдебиетінде лиризмді терең орнықтырған құбылыс – сопылық таным. Әрине, поэзияның табиғатына лиризм тән. Дегенмен әдеби даму кезеңдерінде оның көрініс беруі әртексті болады. Ясауиге дейінгі түркілік поэзияның ең көрнекті мысалдары көрініс тапқан Қашқари сөздігінде лиризмнің табиғи, нәзік көріністері бар. Басқа мысалдарға қатысты да осыны айтуға болады. Ал сопылық сарын, соның ішінде түркі жазба әдебиетінде Ясауи дендеп орнықтырған сопылық лирика тереңдігімен, өршілдігімен, әсерлілігімен, қуаттылығымен ерекшеленеді. Өйткені сопылық поэзияның өзегін Аллаға деген махаббат құрайды. Ал Аллаға деген махаббат жасық, бойқытас, төменшік бола алмайды. Ол өр рухты, қайсар мінезді, сенім мен ерік-жігерге толы болады. Өйткені ол – мәңгілікке, жасампаздыққа, мейірімге, парасатқа деген махаббат.

Осындай өршіл де сыршыл болмысымен түркі халықтары поэзиясына автопсихологиялық типтегі лирикалық кейіпкерді алып келген – Қожа Ахмет Ясауи. Ол көне түркілік поэзиялық жанрларды араб-парсылық жанрлық түрлермен синтездей отырып, хикмет жанрының негізін салды. Оның өзегін сопылық сарындар құрады. Ясауи негізін салған хикмет жанрын ғасырлар бойы Орта Азия мен Анадолыдағы, Татарстан мен Кавказ жұртындағы жүздеген ақын жалғастырып, баға жетпес туындыларды дүниеге келтірді.

Әрине, Ясауиге дейінгі әдебиетте де сопылық танымның аздаған сілемдері бар, бірақ олар тұлғаланған құбылысқа айналып үлгермеген еді. Жүсіп Баласағұнның «Құтты білігінен», елеулі бөлігі Ясауи кезеңіне дейін туындаған Қорқыт жырларынан соны байқауға болады. Ал Қашқари сөздігіндегі діни тақырыптағы өлеңдер сопылық сарынды таныта алмайды. Осылардың ішінде Қорқыт жырларының бастапқыда ауызша туындап, таралуы мен хатқа түсуінің арасында бірнеше ғасырлық жол жатқанын, осы кезеңде Қорқыт жырлары мен Ясауи поэзиясын әсер ету, қатар даму және әсер алу құбылыстары жалғап жатқанын да есте тұтқанымыз абзал. Қорыта айтқанда, түркі халықтары жазба әдебиетіндегі

сопылық поэзияның көшбасында Қожа Ахмет Ясауи тұр. Ол түркі поэзиясына көптеген жанрлық, көркемдік және құрылымдық жаңалық алып келді, түркі жазба әдебиетіне арузды бастап орнықтырды. Ол іргетасын қалаған мектеп орта ғасырларда Орта Азиядағы ең негізгі поэзиялық мектепке айналып, ол негіз-деген хикмет жанры түркі әдебиетіндегі діни поэзияның негізгі жанры ретінде қалыптасты. Осылайша, сопылық сарын түркі әдебиетін көктей өтіп жатқан кемел құбылысқа айналды.

– Бүгінгі ақындардың поэзиясынан сопылық сарын байқама? Қазіргі діни өлеңдер дидактикаға бейім деген тұжырымға келісесіз бе? Мүнық себебі неде?

– Терең тамырлы құбылыстардың ғұмыры қашанда ұзақ болады. Сопылық сарынның әдебиетімізге дендеп енгеніне тоғыз ғасырға жуықтады. Ол жоғарыда сипатталғандай көркем де кемел, өршіл де сыршыл болмысымен біздің поэзиямыздың мінезіне айналды. Заманнан заман оза да сол болмыс, сол мінез, сол сарын жарып шықпай тұрмайды. Сопылық сарын адамзат әдебиетімен, ислами поэзиямен және қазақ өлеңімен бірге жасай береді.

2009 жылдары мен «Қазақ поэзиясындағы мінездік жанры: ежелгі поэзия мен қазіргі әдебиеттегі көрінісі» атты зерттеу жұмысын жасаған едім. Ол «Қазіргі қазақ поэзиясындағы ежелгі әдебиет дәстүрі» атты ұжымдық монографияда жарияланған болатын. Осы зерттеуде мен сол кезеңге дейінгі бірқатар қазақ ақындарының сопылық сарындағы мінездік жырларына талдау жасап, Ясауиден желі тартқан алтын арқаудың ғасырлар бойы қалай, кімдер арқылы жалғасқанын саралағанмын. Жыраулар поэзиясы, зар заман ақындары шығармашылығында, Абай, Шәкәрім, Мағжан туындыларында көрініс тапқан аталмыш сарындарды зерделей келе, бергіні Мұқағали Мақатаев, Есенғали Раушанов, Дархан Қыдырәлі, Керім Елемес, Дәулетбек Байтұрсынұлы, Гүлнәр Шәмшиева сынды ақындар шығармашылығындағы мінезаттарға сол туындыда талдау жасалған.

Қазақ поэзиясы қазір де жауһардай жырларға толы. Соның ішінде сопылық сарынның да үлес салмағы басым екеніне менің күмәнім жоқ. Тек оны қарапайым діни жырлардан ажырата білетін талғам қажет. Өз өлеңдеріме қатысты бір жайтты атап өту осы тұста орайлы болып тұр. Шамамен 2006 жылдары менің ғылыми жетекшім, филология ғылымдарының докторы Т.Есембековтың маған: «Сіздің өлеңдеріңіздің 60-70 пайызы сопылық сарыннан тұрады» дегені бар. Бұл мені таңғалдырды және осыдан кейін өз өлеңдеріме байыптап қарай бастадым. Дәл осындай пікірді сол кезеңде көрнекті ақын Есенғали Раушанов та білдірді: «Өзі ғашық болған Алланың нұр дидарын өлеңмен ғана емес, қарасөзбен де жырлау – Айнұрдың өзі ойлап тапқан жол» деген пікірі мен үшін тосын ой болды. Өйткені адам ешқашан «осындай бір тақырыпта жырлап тастайын» деп жырламайды, «менің поэзиямда мынадай сарындар бар» деп те айта алмайды. Менің түсінімде

өлең өзі келеді, өзі кетеді. Жазайын деп жазған адамды мен ақын деп санамас едім. «Өлеңді іздеп жүріп жазбаймын, өзі келген өлеңнің көңілін қалдырмай қағазға түсіремін» дегенім – Құдай ақы, менің шынайы болмысым. Өлең – сенің өзің, өлең – сенің мінезің, өлең – сенің тағдырың, өлең – сенің бар болмысың. Ол – сенің таным-түсінің, ол – сенің сөз саптауың, ол – сенің ойлау ерекшелігің. Өз болмысымен үн қатып жүріп адам өзіндегі сарынды өзі аңғара бермейді. Мен де өзімде сопылық сарын бар екенін бағамдаған жоқпын. Өйткені мен солай сөйлеймін, солай ойлаймын, солай сезінемін. Бар болғаны сол...

Ал енді «Қазіргі діни өлеңдер дидактикаға бейім деген тұжырымға келісесіз бе?» деген сауалыңызға орай бірер сөз. Жалпы, дидактизм – түркілік поэзияның болмысында бар бір мінез. Түркішілдік

“Ата-анасының оқып-тоқып, тынымсыз еңбектеніп жүргенін көрген бала кішкентайында бірінші соған еліктейді. Дәл сол кезден бала тәрбиесін бейберекет жібермей, бірден кітап оқуға, қарапайым үй шаруасынан бастап, еңбек етуге тоқтаусыз баули бастау керек. Сәл есейіп, буыны қатып, қалып алып кетсе, баланың тәрбиеге иілігі қиын болады.

теоретигі Зия Гөкалптың: «Әрбір халық әлемдік өркениетте белгілі бір жетістіктермен орын алады. Түріктер мораль мәселесінде ерекше жетістікке жеткен» деген пікірі осы тұста орайлы. Сол жетістігін түркі халықтары төл тарихында таңбалап, әдебиетінде кестелеп қалдырды. Ал моральдық құндылықтар дидактикалық сипатта танытылуға бейім.

Діни поэзия дидактизммен іргесін аулақ сала алмайды. Өйткені ол бір есептен ағартушылық, танымдық, тәрбиелік бағыттағы поэзия болып та саналады. Ал оған сопылық сарын үстелсе, жоғарыда айтылғандай лиризм күшейеді. Сондықтан дидактизмді кемшілік емес, қажеттілік, яғни діни поэзияның қос қанатының бірі деп қарағанымыз жөн.

– Бүгінгі ұрпақ ұлттық дүниетаным, салт-дәстүр, әдет-ғұрып кеңістігінен ашақтап барады деген ой басым. Қоғамдық қабаттарда әртүрлі топтардың көзқарасы өмір сүреді. Кейбір діни топтар көбінесе салт-дәстүрді жоққа шығаруға бейім келеді. Сіз салт-дәстүрді жоққа шығаратын діни уағызшылардың іс-әрекеттерін өткір сынадыңыз. Нақты ойларыңызды ғылыми тұрғыдан терең зерделеп, бірнеше көлемді мақала жаздыңыз. Дегенмен қазір әлеуметтік желілерде уағызшылардың ұлттық танымға қарсы пікірлері жиі кездеседі. Бұл имам-уағызшылардың сауатсыздығының салдары ма, әлде басқа да себептері бар ма?

– «Діни уағызшылар» деген тіркес тек дәстүрлі емес діни ағым өкілдеріне қатысты қолданылады. Олар «имам» деп саналмайды, өйткені барлық имамдар тек

Қазақстан мұсылмандары діни басқармасы Төрағасының бұйрығымен ресми түрде тағайындалады және сол басқарманың қарамағында жұмыс істейді. Олар аяқталған орта немесе жоғары діни білімі бар тұлғалардан ғана тағайындалады, арнайы аттестациядан өтеді. «Дін қызметкерінің шарияи мінез-құлық ережелеріне» сәйкес жұмыс істейді. Кезең-кезеңімен білім жетілдіру курстарынан өтеді және олардың елеулі бөлігі белгіленген тәртіпте ротация арқылы ауысып тағайындалып отырады.

Қазір әлеуметтік желілерде уағызшылардың ұлттық танымға қарсы пікірлері жиі кездесіп жатқан болса, демек олар сол баяғы біз сынаған дәстүрлі емес діни ағымдардың өкілдері деген сөз. Оларға қатысты «сауаттылық» деген ұғымды қолданудың өзі күмәнді, өйткені олардың танымал серкелері болмаса, қарапайым ұстанушыларының аяқталған діни білімі барлары жоқтың қасы. Ал белгілі уағызшылары, олар, әрине, өз мүддесіне тиімді сөздерді ғана айтады және барлық іс-әрекеттерін сол мақсатқа ғана құрады. Бұрын да сан рет айтқанымыздай, оларда «ұлт» деген ұғым да, құндылық та жоқ,

сондықтан ұлттың ұстынын күйрететін ұстанымдар олар үшін оңтайлы. Мұндай әрекеттер ұлт бірлігіне, қоғам тұрақтылығына, мемлекет тұтастығына қашанда қауіп төндіреді.

– Діни уағыз айтағындардың көбі пәнаралық ғылымдардан мақұрым екені жасырын емес. Олардың тек діни біліммен шектелетінін байқаймыз. Осы уағызшылар корпусын арнайы лицензия арқылы жасақтау керек деген байлам да жиі естіле бастады. Бұл пікірді қолдайсыз ба? Уағызшыларды іріктеу «сенім бостандығына» шектеу қоймай ма?

– Тағы да қайталап өту қажет, «уағызшы» деген ұғым тек дәстүрлі емес дін өкілдеріне қатысты қолданылады. Ал олардың заң бойынша діни уағыз айтуға құқығы жоқ, сондықтан оларды іріктеудің мүмкіндігі жоқ. Ислам бағытындағы діни уағызды жоғарыда айтылған Қазақстан мұсылмандары діни басқармасының арнайы тағайындалған мамандары – имамдар ғана айта алады. Сол секілді өзге дін өкілдерінің де тек ресми тіркелген діни бірлестіктерінің арнайы бұйрықпен тағайындалған қызметкерлерінің ғана діни уағыз айтуға құқығы бар. Бір сөзбен айтқанда, бейберекет уағызшылық әрекеттердің барлығы заң бұзушылық болып саналады және оларды бақылау құқық қорғау органдарының құзырына берілген. Заңсыз әрекет болғандықтан оларға

тан шығар жол – біз үшін тек зайырлылық қана.

«Зайырлылық» деген ұғым мемлекетте ешбір діннің, сонымен қатар дінсіздіктің де үстем болып саналмайтынын, барлық азаматтардың сенім және дүниетаным мәселесінде құқығы тең екенін білдіреді. Бірақ бұл қалағаныңды жасап, биліксіз бетімен кету деген сөз емес. Зайырлы мемлекет азаматы өз сенімін ұстануға немесе ешқандай сенімді ұстанбауға құқылы; бірақ ол барлық дін өкілдеріне құрметпен қарауға, өз дінін өзге діндерден жоғары қоймауға, өзге дін өкілдерінің діни сенімін қорламауға міндетті. «Менікі ғана дұрыс, өзгелер адасып жүр» деген пікір зайырлылықтың ғана емес, барлық әлемдік және дәстүрлі діндердің құндылықтарына да қайшы келеді. Зайырлы мемлекеттегі басқару жүйесі дінге емес, құқықтық нормаларға негізделеді және құқықты сақтау арқылы азаматтардың сенім мәселесінде де өзара тең болуына жағдай жасалады. Пікірлер мен дүниетанымдардың әралуандығына жол беріледі, бірақ шектен шықпау және өзгелердің құқығын бұзбау талап етіледі.

Мемлекет – зайырлы, бірақ қоғам қашанда гетерогенді, яғни әртекті. Діни сенім бостандығы – сол әртекті қоғам өкілдерінің бейбіт қатар өмір сүруі үшін қажетті шарт. Әр адамға өз сенімі, өз құқығы қымбат. Оны қамтамасыз ете алатын мемлекет тұрпаты әзірге тек зайырлылық қана. «Демократияның да оңып тұрғаны шамалы, бірақ адамзат қоғамы әзірге одан артық ештеңе ойлап тапқан жоқ» деген У.Черчиллдің сөзі бар ғой. Сол секілді зайырлылықты да кемел мемлекет сипаты демей-ақ қояйық, бірақ біз үшін одан оңтайлы мемлекет тұрпаты әзірге жоқ. Зайырлылықтың ең түсінікті қағидаты сол – өз құқығыңды сақта, бірақ өзгенің де құқығын қорлама.

– Қазір балаларды әлеуметтік платформалар тәрбиелеп жатыр. Бала танымын қалыптастыруда ата-ана неге мән бергені жөн? Балаларды «рухани ашытқан» қалай қорғаймыз?

– «Әлімсақтан ақырзаманға дейін тәрбиенің екі-ақ тетігі бар: білім және еңбек» дегенді мен жиі айтамын. Осы екеуін өз денгейінде қамти білген толымды тәрбие – рухани ашытқыға ұрындырмайтын сенімді құрал. Әлеуметтік платформалар қанша әсерлі болса да, ата-ана берген тәрбиенің тінін түбегейлі бұза алмайды. Әрине, егер ол тәрбие жүйелі, ықпалды болса. Ал тәрбие ықпалды болуы үшін сол бағыда айтқанымыздай, ата-ана өз тұлғасымен үлгі бола білуі қажет. Тәрбие деген отыра қалып ақыл айту емес. Ол ең алдымен сенің болмысың арқылы беріледі. Бала көргенінен көбірек өңкеле алады. «Баланың тәрбиесі зуре болмаңыз – ол бәрібір өзіңізге тартады» деген сөздің де жаны бар.

Ата-анасының оқып-тоқып, тынымсыз еңбектеніп жүргенін көрген бала кішкентайында бірінші соған еліктейді. Дәл сол кезден бала тәрбиесін бейберекет жібермей, бірден кітап оқуға, қарапайым үй шаруасынан бастап, еңбек етуге тоқтаусыз баули бастау керек. Сәл есейіп, буыны қатып, қалып алып кетсе, баланың тәрбиеге иілігі қиын болады. Ал кішкентайынан мол қимылдап, білім ізденіп, өнімді әрекет етіп үйренген бала сөйгенде де осы қалыбынан айнымай, қозғалысқа, ізденіске бейім болады.

Рас, әлеуметтік желілер балаларға, әсіресе, жасөспірім шағында қаттырақ әсер етеді. Осы тұста ата-ана да бала тәрбиесіне көбірек көңіл бөлуі қажет. Жалпы, жас ерекшеліктері психологиясына сәйкес жас баладан гөрі жасөспірім шақтағылар бірнеше есе көп назар аударуды талап етеді. Тәрбие үдерісіндегі ең қиын кезең – осы шақ.

Осындай сындарлы шақта ата-ана балаға түсіністікпен де қарауы керек, бірақ нақты талаптар да қоя білуі керек. Қазақтың «бағып-қағу» деген тамаша тіркесі тәрбиенің ең өзекті екі қырын терең танытады. Баланы асыра, бақ, ішіндір-киіндір, білім бер, еңбекке баулы – мұның бәрі бағу. Ал қажет жерінде тоқтау салып, тыя біл, талап қой – мұның аты қағу. «Қағу көрмей қарсы өскен қалқатайлардан» ата-ананың көресісі көп болады. «Нашар тәрбие – болашақтағы қайғыңыз» деген Абай сөзі осыны меңзейді. Ең бастысы – бала ата-анасының қандай қиын кезеңде де өзін қолдайтынын, оларға сүйенуге, сенуге болатынын сезіне алса болғаны. Қалған қарым-қатынастар бірге-бірте, баласының есеюімен қатар реттеледі.

Осы орайда бір нәрсені назарға салу қажет – қазақта бала тәрбиесіне қатысты «өтпелі кезең» деген ұғым болмаған. Керісінше, «Он үште – отау несі» деп, бүгінде өтпелі кезеңде деп саналатын жасөспірімге үлкен жауапкершілік жүктеген, онымен сырласқан, ақылдасқан, сүйенген. Солайша, дұрыс бағдармен есеюіне серпін берген және ата-ана ретінде өзінді де жүгін жеңілдеткен. «Бала өзінмен бірге өседі» деген сөздің үлкен мәні бар екені осындайда ашыла түседі.

– Сұхбаттасқаныңызға рахмет!

Әңгімелескен –
Тоқтарәлі ТАҢЖАРЫҚ

ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚ БЕЛГІЛЕРІН ҚАЛАЙ АНЫҚТАҒАН ЖӨН?

ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕМЛЕКЕТТІҢ БАСТЫ МІНДЕТТЕРІНІҢ БІРІ – ЗАҢ ТАЛАПТАРЫНЫҢ САҚТАЛУЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ҒАНА ЕМЕС, СОНЫМЕН ҚАТАР ӘРБІР АДАМНЫҢ ҚҰҚЫҒЫ МЕН БОСТАНДЫҒЫН НЕГІЗСІЗ ШЕКТЕУДЕН ҚОРҒАУ.

Қылмыстық жауаптылық мемлекеттің ең қатаң құқықтық шарасы болғандықтан, оны қолдану кезінде ерекше дәлдік пен заңдылық талап етіледі. Алайда қазіргі құқық қолдану тәжірибесінде бір мәселе әлі де өзекті болып отыр. Ол – заң бұзушылық фактісі мен қылмыстық құқық бұзушылық құрамының аражігін нақты ажырату мәселесі.

Кез келген құқыққа қайшы әрекет автоматты түрде қылмыс саналмайды. Белгілі бір әрекет азаматтық-құқықтық қатынастарды бұзуы, әкімшілік құқық бұзушылыққа жатуы немесе тәртіптік жауаптылыққа негіз болуы мүмкін. Ал оны қылмыстық құқық бұзушылық деп тану үшін Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде көзделген барлық міндетті белгілердің болуы қажет. Қазір құқық теориясында «құқық бұзушылық белгісі» ұғымы кеңінен қолданылғанымен, Қазақстанның Қылмыстық кодексінде және Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінде оның нақты заңнамалық анықтамасы берілмеген. Бұл құқық қолдану тәжірибесінде белгілі бір түсініксіздік туындатуы мүмкін.

Құқық бұзушылық белгісі – әрекетті немесе әрекетсіздікті құқық бұзушылық ретінде саралауға мүмкіндік беретін әрі құқық бұзушылық құрамының белгілі бір элементін сипаттайтын заңда көзделген мән-жай.

Құқық теориясында «құқық бұзушылық белгісі» мен «құқық бұзушылық құрамы» бір ұғым емес. Құқық бұзушылық құрамы – құқық бұзушылықты сипаттайтын міндетті элементтердің жиынтығы болса, құқық бұзушылық белгілері сол элементтердің әрқайсысын сипаттайтын нақты заңдық тетіктер. Демек, құқық бұзушылық құрамының болуы оны сипаттайтын барлық міндетті белгілердің жиынтығы анықталған жағдайда ғана анықталады.

Бұл ұғымды заңнамалық деңгейде бекіту құқық қолданушыларға маңызды шекараны анықтауға мүмкіндік береді: заң талаптарын бұзу мен қылмыстық құқық бұзушылық жасаудың бір ұғым емес екенін нақты көрсету.

Қылмыстық құқық теориясына сәйкес, қылмыстық құқық бұзушылық құрамының төрт міндетті элементі бар. Олар – объект, объективтік жағы, субъект және субъективтік жағы.

Осы элементтердің біреуінің болмауы қылмыстық құқық бұзушылық құрамының жоқ екенін білдіреді. Сондықтан қандай да бір кемшілік, заң талабын бұзу немесе зиян келтіру фактісі өздігінен қылмыстық жауапкершілік негіз бола алмайды.

Мысалы, белгілі бір тұлғаның азаматтық міндеттемені тиісінше орындамауы, шарт талаптарын бұзуы немесе қызметтік міндеттерін орындау барысында қателік жіберуі азаматтық-құқықтық немесе өзге де жауаптылық мәселесін

туындатуы мүмкін. Бірақ оны қылмыстық жауапкершілікке жатқызу үшін қылмыстық заңда көрсетілген барлық белгілер дәлелденуі тиіс.

Тәжірибеде кейбір жағдайларда маманның немесе сарапшының қорытындысында анықталған кемшіліктер негізінде қылмыстық қудалау органдары тарапынан қылмыстық құқық бұзушылық белгілері бар деген тұжырым жасалып, қылмыстық іс бойынша сотқа дейінгі тергеп-тексеру басталатын жағдайлар кездеседі.

Алайда маманның немесе сарапшының қорытындысы адамның әрекетінде қылмыстық құқық бұзушылық құрамы толық бар екенін автоматты түрде білдірмейді. Ол тек белгілі бір мән-жайды

Құқық бұзушылық құрамын төрт элемент бойынша міндетті талдау институтын енгізу құқық қорғау органдарының жұмыс сапасын арттырып қана қоймай, азаматтарды негізсіз қылмыстық қудалаудан қорғаудың тиімді кепілі болар еді.

анықтайтын дәлелдемелердің бірі есептеледі.

Қылмыстық іс бойынша шешім қабылдау кезінде тек анықталған кемшіліктің немесе заң бұзушылықтың болуына емес, сол әрекетте қылмыстық құқық бұзушылық құрамының барлық элементтерінің бар-жоғына құқықтық баға берілуі қажет.

- Яғни, міндетті түрде:
- қандай қоғамдық қатынасқа қол сұғылғаны;
 - қандай нақты әрекет жасалғаны;
 - әрекет пен туындаған зардап арасындағы себепті байланыс;
 - тұлғаның қылмыстық жауапкершілік субъектісі ретінде танылуы;
 - оның кінәсінің нысаны анықталуы тиіс.

Бұл талап тек тергеу органдарына ғана емес, прокуратура мен соттарға да қатысты болуы керек. Себебі сот – адамның кінәлілігі немесе кінәсіздігі туралы соңғы шешім қабылдайтын орган.

Құқық қолдану тәжірибесінде бұл мәселенің маңызын сот шешімдерінен де көруге болады.

Жуырда Қостанай сотында жеке сот орындаушысына қатысты Қылмыстық кодекстің 251-бабының 1-бөлігі бойынша қаралған іс бойынша ақтау үкімі шығарылып, бұл жағдай қоғам назарын аударды. Сот өз түсіндірмесінде жеке сот орындаушысының әрекетінде азаматтық заңнаманы бұзу белгілері болуы мүмкін екенін, алайда қылмыстық құқық бұзушылық құрамының міндетті белгілері анықталмағанын көрсеткен.

Бұл шешім құқықтық жауапкершілік түрлерін дұрыс ажыратудың маңызды екенін көрсететін мысал.

Сонымен қатар құқық қолдану тәжірибесінде барлық жағдайда мұндай тәсіл сақтала бермейді. Кейбір жағдайларда азаматтық-құқықтық сипаттағы қатынастардан туындайтын дау немесе міндеттемелерді орындауға байланысты мәселелер қылмыстық-құқықтық бағалауға ұшырап, тұлғалардың қылмыстық жауапкершілікке тартылуына алып келетін жағдайлар да кездеседі.

Бүгінде сотқа дейінгі тергеп-тексеруді бастау туралы қаулыда да, күдікті деп тану туралы қаулыда да құқық бұзушылық құрамының әрбір міндетті элементіне жеке құқықтық баға беру талабы заңнамалық деңгейде тікелей көзделмеген. Нәтижесінде, процестік шешімдерде көбіне құқық бұзушылық құрамының толық талдауынан гөрі жекелеген мән-жайларға ғана сүйену тәжірибесі кездеседі.

Осыған байланысты заңнамада құқық бұзушылық құрамын міндетті түрде талдау механизмін енгізу қажет.

Біріншіден, Қылмыстық кодексіне және Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексіне «құқық бұзушылық белгісі» ұғымының нақты анықтамасын енгізу қажет.

Екіншіден, Қылмыстық-процестік кодексте қылмыстық қудалау органдарының процестік шешімдерінде құқық бұзушылық құрамының барлық элементтеріне жеке құқықтық баға беру және оны дәлелдемелермен негіздеу талабы белгіленуі тиіс.

Атап айтқанда, қылмыстық іс бойынша:

- сотқа дейінгі тергеп-тексеруді бастау туралы шешімде;
 - күдікті деп тану туралы қаулыда;
 - айыптау актісінде;
 - прокурордың қорытындысында құқық бұзушылықтың объектісі, объективтік жағы, субъектісі және субъективтік жағы жеке көрсетіліп, олардың әрқайсысы нақты дәлелдемелермен негізделуі қажет.
- Үшіншіден, сот үкімінің дәлелдеу бөлігінде соттың қылмыстық құқық бұзушылық құрамының әрбір элементі бойынша жеке құ-

ЭКОМӘДЕНИЕТ – ТӘРБИЕ ӨЗЕГІ

ТАБИҒАТТЫ АЯЛАУ ӨСКЕЛЕҢ ҰРПАҚТЫҢ БОЙЫНА ЕРТЕ ЖАСТАН СІңІРІЛУІ ТИІС. БҰЛ БАҒЫТТАҒЫ ЖҰМЫС АҚТӨБЕ ОБЛЫСЫНДАҒЫ БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМДАРЫНДА, ЖАЗҒЫ САУЫҚТЫРУ ЛАГЕРЬЛЕРІНДЕ ЖҮЙЕЛІ ЖАЛҒАСЫП КЕЛЕДІ. СОНЫҢ БІР КӨРІНСІ АҚТӨБЕ ҚАЛАСЫНДАҒЫ «ШҰҒЫЛА» БАЛАЛАРДЫ САУЫҚТЫРУ ЛАГЕРІНДЕ ӨТКЕН «ТАЗА ҚАЗАҚСТАН» ЭКОЛОГИЯЛЫҚ АКЦИЯСЫ.

Төртінші жазғы маусым аясында ұйымдастырылған іс-шараға қатысқан балалар қоршаған ортаны қорғау туралы дәрісті тыңдап қана қоймай, экологиялық бастамалардың белсенді қатысушысына айналды. Танымдық әрі тәжірибе форматында өткен акция балалардың табиғатқа деген жауапкершілік сезімін арттыруды көздеді.

Акция бағдарламасы төрт тақырыптық алаң бойынша ұйымдастырылған. Яғни, балалардың жас ерекшелігі ескерілген. Алғашқы алаңда оқушылар табиғатты қорғау тақырыбындағы әндерді орындап, туған жерге сүйіспеншілігін өнермен жеткізді. Екінші алаңда қоршаған ортаның тазалығы мен экологиялық қауіпсіздік туралы ойларын плакаттарға бейнеледі. Ал үшінші алаңда өткен спорттық-экологиялық эстафета командалық жұмыстың маңызын айқындап, оқушылардың ұйымшылдығы мен белсенділігін арттырды.

Акцияның мазмұнын байыта түскен төртінші алаң тұрмыстық қалдықтарды қайта пайдалануға арналды. Бұл алаңда 7-10 жас аралығындағы кіші топтың балалары топтасты. Олар қарапайым пластик стакандардан сәндік бұйымдар, әшекей мен шам жасап, қайта өңдеу мәдениетінің мәнін тәжірибе жүзінде ұғынды. Бұл шығармашылық жұмыс қоршаған ортаға жанашырлық танытудың күнделікті өмірден басталатынын көрсетті.

– Бүгін пайдаланылған пластиктен жаңа бұйым жасауға болатынын көрдік. Енді үйде де қалдықтарды бөлек жинап, қайта пайдалануға тырысамын, – дейді Алдияр есімді бала.

Экологиялық акция балалардың шығармашылық қабілетін дамытып қана қоймай, табиғатты қорғау әр азаматтың жеке жауапкершілігі екенін ұғындыруға бағытталған тағылымды тәрбие сағатына айналды. Мұндай тәжірибе жұмысы жас ұрпақтың экологиялық мәдениетін, қоршаған ортаға қамқорлығын арттырады.

– Балалардың табиғатты қорғауға қызығушылығы жыл сайын артып келе жатқанын байқаймын. Бұл жолғы акция кезінде біз олардың бойына экологиялық мәдениетті қалыптастыру үшін теория мен тәжірибені ұштастыруға басымдық бердік. Балалардың сөзіне қарағанда, табиғатты аялауға

шақыратын мұндай акциялар қала мен облыс мектептерінде де жиі өтіп тұрады, – дейді «Шұғыла» балаларды сауықтыру лагерінің басшысы Эльмира Құлтасва.

Биыл «Шұғыла» лагерінде алты маусымдық ауысым ұйымдастырылған. Мемлекеттік тапсырыс аясында бірінші ауысымда Ойыл және Байғанин аудандарының, екінші ауысымда Әйтеке би ауданының, үшінші ауысымда Темір ауданының, төртінші ауысымда Алға және Қарғалы ауданының балалары дсмалуда. Алдағы екі ауысымда лагерь Ақтөбе қаласының оқушыларын қабылдайды. Жалпы, жазғы маусымда мұнда облыстың түкпір-түкпірінен келген 706 бала тынығады.

Президент бастамасымен жүзеге асырылып жатқан «Таза Қазақстан» жалпыұлттық экологиялық бағдарламасының түпкі мақсаты – қоршаған ортаның тазалығын қамтамасыз етумен қатар, табиғатқа жанашыр азаматтық көзқарас қалыптастыру. «Шұғыла» лагерінде өткен бұл тағылымды іс-шара сол мақсаттың өміршеңін нақты іспен айқайтай түсті. Өйткені экологиялық мәдениет бір күнде қалыптаспайды. Ол бала бойына осындай игі бастамалармен орнығып, елдің ертеңіне жауапты азамат тәрбиелеуге қызмет етеді.

Жанна КӨПЖАНОВА

ОҢТҮСТІК КОРЕЯ МЕН ҚАЗАҚСТАН:

БІЛІМ БЕРУ МЕН ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯ САЛАСЫНДАҒЫ БАЙЛАНЫСТАР АРТА ТҮСПЕК

ӨТКЕН АПТАДА АЛМАТЫДА КОРЕЯ РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЖЕТЕКШІ САРАПШЫЛАРЫ ҚАТЫСУЫМЕН АСТ CREATIVE TECH WEEK 2026 ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ФОРУМЫ ӨТТІ. ІС-ШАРАҒА ҚАЗАҚСТАН МЕН КОРЕЯ РЕСПУБЛИКАСЫНАН БІЛІМ БЕРУ, КРЕАТИВТІ ИНДУСТРИЯ, ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ЖӘНЕ ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯ САЛАСЫНЫҢ ӨКІЛДЕРІ ҚАТЫСТЫ.

Форумды өткізу Сеул қаласында «Диалог» аудармашылар одағы» қоғамдық бірлестігі, Ascademy of Creative Technologies (ACT) және YLAB Academy арасында қол қойылған өзара түсіністік туралы меморандумды іске асырудағы алғашқы практикалық қадам болды. Құжат білім беру, креативті индустрия, жасанды интеллект және цифрлық технология саласындағы ынтымақтастықты дамытуды көздейді. Серіктестік аясында тараптар бірлескен білім беру бағдарламаларын әзірлеп, халықаралық іс-шаралар ұйымдастырады, ғылыми-зерттеу жобаларын жүзеге асырады және кәсіби тәжірибе алмасады.

Academy of Creative Technologies (ACT) – Алматыдағы ALT University базасында жұмыс істейтін халықаралық білім беру платформасы. Ол жасанды интеллект, ақпараттық технология және креативті индустрия бағыттары бойынша маман даярлаумен айналысады. Ал YLAB Academy – вебтундар мен зияткерлік меншік (IP) саласындағы әлемдік көшбасшылардың бірі саналатын YLAB компаниясының білім беру бөлімшесі.

AST Creative Tech Week 2026 аясында Алматыда алғаш рет YLAB Academy сарапшылары сөз сөйледі. Форум қатысушылары визуалды сторителлингтің заманауи тәсілдеріне, Webtoon жасауға, зияткерлік меншікті дамытуға және цифрлық контент өндіруге арналған дәрістер мен шебердің сабағына қатысып, іс-шара тәжірибе алмасуға, әлемдік үрдістерді талқылауға және жаңа халықаралық серіктестіктерді қалыптастыруға арналған маңызды алаңға айналды.

Ұйымдастырушылардың айтуынша, қазақстандық және корейлік білім беру ұйымдары арасындағы ынтымақтастық халықаралық деңгейдегі маман даярлауға, креативті экономиканы дамытуға және білім беру үдерісіне заманауи технологияны енгізуге жаңа мүмкіндік ашады.

Іс-шараның ашылуына Almaty Tourism Bureau өкілдері, шетелдік білім беру және технологиялық

ұйымдардың өкілдері, сондай-ақ жасанды интеллект пен креативті индустрия саласындағы сарапшылар қатысты.

Форумда сөз сөйлеген Корея Республикасының Алматыдағы Бас консулы Ха Тэ Ук:

– 1992 жылы дипломатиялық қатынастар орнағаннан бері Корея Республикасы мен Қазақстан Республикасы арасындағы ынтымақтастық тұрақты түрде дамып, стратегиялық серіктестік деңгейіне көтерілді. Қазақстан Корея Республикасының Орталық Азиядағы ең ірі сауда және инвестициялық серіктесі. Екіжақты сауда көлемі шамамен 6 миллиард АҚШ долларына жетіп отыр. Ал екі ел азаматтарының өзара сапарларының саны жыл сайын 110 мыңнан асады.

Көптеген жыл бойы екі елдің ынтымақтастығы энергетика, табиғи ресурстарды игеру және инфрақұрылым салаларында табысты жүзеге асырылып келеді. Алайда жалаңандық технологиялық өзгерістер жағдайында болашаққа бағытталған жаңа ынтымақтастық бағыттарын дамыту айрықша маңызға ие.

Жасанды интеллект, өндірісті цифрландыру, креативті индустриялар мен цифрлық контент салалары алдағы кезеңде корей-қазақстандық әріптестігінің жаңа қозғалуы күшіне айналып, екіжақты қарым-қатынасты жаңа деңгейге көтеруге мүмкіндік береді деп сенемін.

Әсіресе, осы бағдарламаның басты қатысушылары – еліміздің болашағын қалыптастыратын жас буын өкілдері екені ерекше мәнге ие. Бүгінгі білім алмасу мен кәсіби байланыстар келешекте екі мемлекет арасындағы ынтымақтастықтың берік негізіне айналары сөзсіз, – деді.

ALT University Директорлар кеңесінің төрағасы Арслан Серіктегі апталық аясында оңтүстіккорейлік бірқатар ұйымдармен ынтымақтастық меморандумдарына қол қою жоспарланғанын хабарлады. Оның айтуынша, келісімдер бірлескен білім беру бағдарламаларын, ғылыми зерттеулерді, академиялық тәжірибе алмасуды және озық технологияларды енгізуді дамытуға мүмкіндік береді.

AST Creative Tech Week бағдарламасы төрт бағытты қамтиды: визуалды оқиғалар мен вебтундар жасау, кино, анимация және жарнамада жасанды интеллектті қолдану, өндірісті цифрландыру және бағдарламаласуы қосымшалар әзірлеу.

Қатысушылар халықаралық креативті және технологиялық индустрияда қолданылып жүрген практикалық құралдармен және кейстермен танысты.

А.ЖҰМАҒАЛИҰЛЫ

МЕМЛЕКЕТТІК СЫЙЛЫҚҚА ҰСЫНЫЛҒАН ШЫҒАРМАЛАР

ОРИСТЫҢ ӨМІРДЕН ТЫМ ЖАС КЕТКЕН ҚЫРШЫН АҚЫНЫ ДМИТРИЙ ВЕНЕВИТИНОВ (1805-1827) НЕБӘРІ 21-АҚ ЖЫЛ ҒҰМЫР КЕШКЕН. ОЛ БҮТІНГІ КЕЙІПКЕРІМІЗ МАРАЛТАЙДЫҢ ЖЕРЛЕС-ТУЫС АҒАСЫ АРТЫҒАЛИ БЫБРАЕВІПЕН (1953-1974), ӨТЕЖАНУЛЫ САЯТ АҚЫНМЕН ЖАСТЫ. ҮШЕУІНІҢ ДЕ АРТЫНДА 40-50 ҒАНА ӨЛЕҢ ҚАЛДЫ. АЛ ДМИТРИЙДЕН МҮШЕЛ ЖАС КІШІ ГҮРЖІН ШАЙЫРЫ НИКОЛАЗ БАРАТАШВИЛИ (1817-1845) БІЗДІҢ СҰЛТАНМАХМҰТПЕН (1893-1920) ТҮЙДЕЙ ҚҰРЛАС, ЯКИ 27 ЖАС ЖАСАҒАН. НИКОЛАЗ БАР БОЛҒАНЫ 40 ӨЛЕҢ, БІР ШАҒЫН ПОЭМА ҚАЛДЫРСА, ТОРАЙҒЫРОВ МҰРАСЫ ҚИСАПСЫЗ ДЕУТЕ ТҰРАЖАҚ, ОЛ АЗ ҒАНА ҒҰМЫРЫНДА 100 ҚАРАЛЫ ЛИРИКАЛЫҚ ӨЛЕҢ, БЕС ПОЭМА, ЕКІ РОМАН, БАСҚА ДА ПУБЛИЦИСТИКАЛЫҚ ШЫҒАРМАЛАР ТҮДЫРҒАН. СӨЙТЕ ТҰРА, ДҮНИЕДЕН ӨТЕРІНДЕ: «ТАҒЫ БІР БЕС ЖЫЛ ҒҰМЫР БЕРЕ ҒӨР!» ДЕП АЛЛА-ТАҒАЛАҒА ЖАБАРЫНЫПТЫ. ХАС АҚЫНДАРДЫҢ ЖҮРЕК ҰМБАЛЫ, ТАБИҒИ СЕЗИМТАЛДЫҒЫ «ТОМАРБАС ТОРЫ ШОБЫРЛАРДАН» БӨЛЕК БОЛАТЫНЫ ЖАЙЛЫ САН ҚИЛЫ АҢЫЗҒА АЙЫРБАСТАҒЫСЫЗ КЕПТІР БАР. ҚАДЫРДЫҢ «ЖАЗМЫШЫН» ПАРАҚТАСАҢ ДА ҚАНШАМА МЫСАЛЫНА ҮШЫРАСАСЫҢ, БІЗДІКІ «ЖАЗМЫШТА» ЖАЗЫЛМАҒАН ЖАЙЛАР.

Бірде жас (алты жас кіші) Веневитиновтің өлеңдерін оқып отырып, даңқтың құзарына шырқай бастаған, дүниеде Данте мен Байроннан басқа ақынды өзіне деңгел көрмей жүрген А.Пушкин, яки Дмитрийдің туысқан ағасы: «Мынадай жырлар жазсам, бүгін өліп кетсем де өкінбес едім!» деп таңдайқата болып тамсаныпты деседі.

Дмитрий де «таңдайына шайтан түкіріп», өзінің «зу ете қалатын» шолақ ғұмыры хақында ерте сәуегөйлік жасапты:

Душа сказала мне давно: Ты в мире молний промчишься! Тебе все чувствовать дано, Но жизнью ты не насладишься...

Ақынды жерлерде араб Пушкин мен поляк Мицкевич көпке дейін азалы көңіл күйден босай алмапты...

Мұндай сәуегөйліктен Николай да күр емес. Оның төмендегі жыры өзінің қыршын өлімі сәті мен құлпытасы орнар мезетті дәл суреттеуімен танғалдырады.

Это легкий переход В неизвестность от забот И от плачущих родных. На похоронах моих.

Это синий негустой Иней над моей плитой. Это сизый зымний дым Мглы над именем моим (Б.Пастернак аудармасы).

Құранның 13 парасын көтерген қари Сұлтанмахмұт осынау Ғайсаның дініндегі жастастары құсап алдын болжап айтпағанымен: «Жасамаймын еңбектің Қызығын көзбен көрем деп...» деген түйінімен-ақ өмірінің ақырғы нүктесін қойып кеткендей.

Қапыда адам қолынан жұмбақ өлім күшқан Артығали марқұмның аз ғана мұрасын парақтасаң да ғұмырының қысқалығы жайлы әлденеше ишараларға тап боласың. Солардың бірі мынау:

Сынасып сабыр – меже, ктле жетем, Тақалды таусылуда, міне, мекен, ...Сірә, мен аспан жаққа шығамын-ау, Соқпақ жол көзжиекке сіңеді екен!

Дәл байқап отырсыз, өзінің ғұмыр-соқпағының келте екенін, ұзамай рухы шығғанға шырқап кететінін ақындық қуатпен образға орап беріп отыр. Бәлкім, ырықсыз, әлдебір тылсым қуаттың екісімі айтқызып отыр... Ал Саят-қыршын өз өлімінен одан да нақтырақ елестеді:

«Босаған сенің құлайды, Үйленбей жатып, көркемей...» Ақынның жыры жылайды Көр азап шеккен Орфейдей...

Мұның бәрін «әлқиса» қылғандағы мақсатым не?

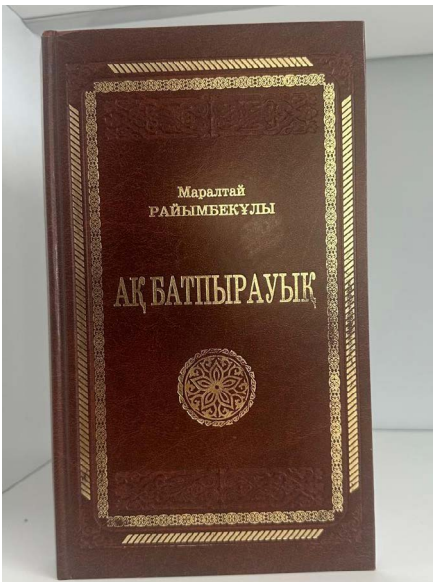
Қазіргі қазақ көркем сөзінің көрнекті өкіліне айналған Маралтайдың шығармашылығымен де, өмір жолымен де бір кісідей таныспын десем, үшқарылық болмас. Оның өлеңдеріндегі соны серпін, тың ырғақ әп дегеннен талай назарды жалт қаратқаны рас. Пушкинсініп: «Шіркін, мынадай өлең жазсам!» дей қоймаған шығармыз, бірақ бейжай қалмағанымыз анық. Онымен 1995-мамырында «Дәуір» баспасында Нұрлан досым Мәуксенұлы таныстырған. Содан бері ағалы-інілі қалыптан ажырамадық...

Маралтай да поэзия жайлауына сәурдің аспанындай аласапыран екпінімен келді. Ол да келе сала:

Бала арманым өлді екен деп тереңде, Болмас іске қабағымды керем бе?... Жерге сыйлап жансыз қалған тәнімді, Көкке кетем көресімді көрем де! – деп қорқыта бастады.

Маралтайдың МАЗАСЫЗ МАУСЫМЫ

Бірде: Жазылмаған жырымды оқып тұрамын, Қазылмаған қабірімнің қасында! – деп үркітсе, тіпті, кейде бұдан да ары сілтеп: Бүгінгі түн – мен үшін ақырғы түн, Өмірімнің ажалға атын бүрбем, – деп иманымызды қасым қылды. Бүгін бүтудің қажеті жоқ, осынау әуірі бет шарпыған өлеңдерді оқыған сайын, ішімізде, әңгімемізде «әлқисасында» айтқан қыршын шайырлардың тағдыры бұйырмағай да деген үркін тілек болды.

Кімге жасырын, ізімізді баса келген Маралтай кешкен «тозақты» біз де кештік. Бұрынғы жүйе шілпара ыдырап, күллі күн-дылықтар күйреген тұста өмір сүру кімге оңай тиді дейсің! Оның ішінде, жүреі жайтартқыш сынды ақын байғұсқа сынақтың еселеп келері мәлім ғой. Қуыс-қуыстың бәрі – азғын-тозғын, ұры-қары, бұрыш-бұрыштың бәрі – рөкетір, бандиттер. Ішімдікке салыну, нашақорлыққа ұрыну, ұрғашы қауымның азғындығы қалыпты жағдайға айналған. Бұрын кездеспеген «қазақы қайыршылар» қаптап кеткен. Қадамыңды сәл қиыс бассаң – оппаға түссің, ауызыңды сәл бұрыс ашсаң, басыңмен қоштасу қиын емес кезең-ді. Бірақ біздің Маралтай сол алаңдарды да, қалтарыстарды да тарпаң қалпында кешіп өтті. Оның Шер-ағаның – 60, ұлы Абайдың 150 жылдық тойында «жұртта қалған», Кеңсай қабірісанында «тіркесуде» тұрған шақтары да сол мезгіл. Бүтінде күлкіге сайғарып сөз қылсақ та ол заман күлкің – күміраға айналған, құлқың «құмыраға» байланған құрдым шақ-тын.

Ақынның «Кеңсайдағы диалог» жыры былай басталады: Жүрсе де шалқып қанша күн, Ақыры – өлім баришаның...

– Шарабың бар ма, құтсаңы! – Шылымың бар ма? – Паршадым... – Жоқ, болып кетім кейде сіз, Келесіз кейде жейдесіз. Сыйысып жатып едік қой... (Сөйлейді сөздер бейнесі) – Сыймаймын мынау қалаға! – Сыймағам мен де Далаға... – Сен мені танып тұрсың-ау? – Мен сізді... Иә... Жан-аға!

Бұл ақын басынан өткен қосұрей (галлюцинациялық) хәл ғана емес, сол кезеңдегі теңтіренді адам, қалтыранды ақын, әсіренкі қоғам, яки «бейнесіз сөздер» үстемдік құрған заманды телғабыс алып суреттеген өгтей ащы ақиқат!

Есіме түседі, баспанасыз ақын кейде жұмыс аяқталған шақта «Дәуір» баспасының қараңғы бұрыштарына тығылып іште қалып қояды екен. Тоғыз қабат алып ғимаратты түнімен жалғыз өзі білеген, қышқылтым қорылға бөлеген дәруіш таң алдында оянады. Әрине, ондай кезде «бір себепсіз қайғы күр пендені басып», жаныңды жалғыздық жайлап алатынын басынан кешкендер біледі. Міне, Маралтай сол шақта жалғызсырамаудың амалына көшеді. Ол барлық еркі өз еркіне тиген тегін телефонның құлағына мінеді. Қойындәптеріндегі (жоғалмаған болса) телефоны барлардан «сырлас» іздейді. Сондай «беймезгіл сырластардың» бірі біз едік. Сонау жер түбіндегі Маңғыстауда (ол кезде Алматы мен Маңғыстаудың уақыт айырымы – екі сағат, яки Алматыда 05 сағат болса, бізде – 03) түн ауғы шырт ұйқыда жатқан менің үй телефоным кенет шабынан аспан шаққандай баж-ж-ж ете қалады! Әрине, мезгілсіз ұрылған зыбан не түрлі үрейлі ойларымен ұйқыңды шайдай ашады. «Баршы» деп жұбайыңды жұмсайсың. Мігірсіз бейнеттен діңкелеп жүрген ол байғұс шара-сыз барып тынбай бөзілдеп жатқан трубканы алады. «Әл-лө... Қазір...» дейді көңілсіз үнмен. Қайтып келіп «Маралта...» дей беріп сылқ етіп бәз ұйқысына шомып кете барады. Содан соң, әрине, «саһар тұтқан» бағзы дәруіштердің емес, зәһар жұтқан бәпші нәдүрыстардың «сәрі сұхбаты» басталады. Басында «неге беймезгіл соғасың?!» деп өкпенді айтарсың, содан бір замандар өткенде қарасаң, сен де екіленіп, мынау алапес заманды, мінәпас қоғамды қосыла сықпыртып отырғаныңды бір-ақ байқайсың...

Маралтайдың буыны өз кезеңі сияқты өте мазасыз ұрпақ болды. Бабажанның

Бауыржаны, Шаймаранның Мұраты сынды кейбір сабырлылары сабасын сарықпай, көп аса тарықпай өтпелі кезеңнен аман өтті. Осылардың ішінде, әсіресе, Әділ Ботпанов, Әмірхан Балқыбек, Маралтай – үшеуінің екпіні тау жыққандай-тын. Өкініштісі, алғашқысы сол тауға сіңіп ғайып болды, екіншісі тауға ұрылып майып болды, соңында Хай-Марал қалды жайып қолды...

Оның «Ат қою» атты өлеңінде мынадай жолдар бар: «Тай-Марал» дейтін еді Есен ағам, Жүредіңде тірісінде есен-аман... «Ай-Марал» дейді мені Тыныш көкем, Серленген сөзі алтын, күміспенен... «Хай-Марал» дейді бүгін Свет ағам, Бас иген пайғамбарға – ұмметі аман. «Мәңгі» деп есіміме мән жалаған, Қос өмір, қос дүниеде құрмет оған!

Алдыңғы екі ағам неге олай атағанын өздері білер, ал менің оған осындай таһаллұс қоюым тегін емес-тін. «Хай» – Жаратушының «Мәңгі» деген сипаты. Мұның софылық ілім-де рухани терең астары бар. Софылардың ең жоғарғы мақамдары – «Фәһ-филлаһ», «Бажа-биллаһ» дәрежелеріне, яки «Аллаға сіңу», «Мәңгілікке сіңу» сатыларына өту! Ол нағыз әулиелердің пешенесіне жазылған бақ. Демек, ондай құл «Хай» сипатын қабылдайды.

Тар маңдайы қатпар-қатпар мына күн Жадырамас жырғласа да мың ақын. «Жарамсыз боп танылсың, – деп, – кәлкісі!» – Миығына мөрің басқан дүм-әкім. Ишу керек! Кешелерді көріп күнде күткенген. Тәңір танып сүйгеніңіше маңдайдаң, Ажал алып кеткеніңіше кісенмен! – деп тапсынып бақты.

Күләш апасы ене-көкірекпен: Алдың – майдан, бұл өлең – бүлік десең, Жет, Маралтай, жел табан күйке сен. Дала – сенің өлшемің, жеткеніңіше, Таулар – сенің өлшемің, бүйтесей! – деп қайрады, қайраттандырды.

Темірхан көкесі «Алтынкөпірліктер» деген атаулы мақала жазды. Ал біз – «ағашкөпірліктер», олардың тілеуін тіледік. Тілеуін тілеген біз ғана емес едік. Әбіш Кекілбайұлы Фариза апа туралы мақаласында «тұлғаны ең әділ бағалай алмайтындар замандастары» деген ой айтады. Шыны солай. Бірақ бұл жолы сол шындық жаңылды. Хай-Маралдың ең талантты тұстастары оған ең сәтті шу-мақтарына орап, ең тәтті ниеттерін арнап жатты.

Міне, сөйтіп Ата-Қазақ ақынын алқады. Өңі жаман Өрт пен демі жаман Дерттен арашалап қалды...

Ақын да бірде ағаның, бірде апаның, бірде қатар-құрбының қолы болып созылған ізгіліктер мен иіліктерді Құдайдың өзіне деген мейірім-шапағаты ретінде қабылдай алды. Содан да қолынан сырғып түсе жаздаған қаламына қайта жармасты. Жармасты да жауһар жырларды үстін-үстін дүниеге әкеле бастады. Оның аса көлемді «Аруана» поэмасы ХХІ ғасырдағы қазақ дастандарының ішіндегі дара туындылардың бірі. «Балбалтас», «Ақ батпырауық» атты көлемді кітаптары тынымсыз ізденіс пен мігірсіз жұмыстың нәтижесі. Соңғы кітабы мемлекетіміздің дәрежелі сыйлығына ұсынылып жатқаны мәлім.

Ақынның төрт маусымы да мазасыз. Содан да түшу мақаланың атын «Маралтайдың мазасыз маусымы» атадым. Ол еш-қашан өз өміріне немесе өлеңіне риза күй кеше алмайды. Өнердегі қанағатсыздық қана өрге шығаратынын, жанкештілік қана мәреге жеткізетінін білгендіктен де қаламының сиясы, маңдайының тері құрғамайды.

Ол бірде былай дейді жұлып алғандай: Аласталдым адамзаттың арасында жүріп-ақ, Тобыр, топтан аласталу –

шың ақынға ұлы бақ!

Шынында, тобыр, топтан аласталмаған адамнан ақын шықпаса керек. Өйткені ақын ұғымында:

Қай қоғамда, қай дәуірде, заманда Жер бетінде атылған оқ адамға – Құдайға атқан оқпен бірдей аманда!

Ал Құдайға атылған әрбір оқ, ол, мейлі – өсек, ол, мейлі – ғайбат, ол, мейлі, жала болсын, ең әуелі, ақын жүрегін қан қылмақ! Ондай жүректің иесі тобырдан аласталай тұра алмайды. Күемін, осыдан үш жыл бұрын әлдебір пенді неме ақынға бәле жауып сотқа берді! Төменде сол кездегі шер толғауымның үзіндісін ұсынам:

...жанды «заңқор» малады уға, «сотта» тайқын жұрме тек: Сенің пірің – Қарабұра, Саған қамқор – Пір Бекет! қуырғандар отқа жанды иеленбес Пір тағын – ақындарға «отпааңды» соттайды ертең ұрпағым! түрме түгіл қабірге, осы, сыймас жырдың өкілі: ақындардың қабырғасы – Ақиқаттың көпірі! сықырлатып сол көпірді өткенде ертең Болашақ – не айтар мүндар елге пірлі – жүрген «өлі-қала» саң?... «Болсын түтіннің қарасы нән, ей, Хай-Марал, шегінбе! – оның салған «қаласынан» молан артық сенің де!

Шынында, Қарабұра, Пір Бекет әулиелер кімнің жағнада екенін көрсетті, әлі дүмді мойыны астына қайрылып жағылды! Әділет салтанат құрды, ақын ақталды жаладан!

Ол сол бағзы қалпында – «қазылмаған қабірінің қасында жазылмаған жырларын оқып» тұр! Ал ол жырдың көсегесі – көк, әуеселсіз биік екенін Қазақия жұрты мойындап қойғалы қашан!...

Светқали НҰРЖАН, ҚР мемлекеттік сыйлығының иегері

АЛМАТЫДА БІРЕГЕЙ ФУТБОЛ АКАДЕМИЯСЫ САЛЫНАДЫ

АЛМАТЫДА FIFA ХАЛЫҚАРАЛЫҚ СТАНДАРТТАРЫНА СӘЙКЕС ЖҰМЫС ІСТЕЙТІН ТОЛЫҚ ЦИКЛДІ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ФУТБОЛ АКАДЕМИЯСЫН САЛУ ЖОСПАРЛАНЫП ОТЫР. ЖОБА «АЛМАТЫМЕТРОҚҰРЫЛЫС» АҚ АҚЦИОНЕРІ ҚАЙРАТ РЕИМОВТЫҢ ЖЕКЕ ИНВЕСТИЦИЯСЫ ЕСЕБІНЕН ЖҮЗЕГЕ АСЫРЫЛАДЫ. КОМПАНИЯНЫҢ МӘЛІМЕТІНІШЕ, БАСТАМА МЕМЛЕКЕТ БАСШЫСЫ ҚАСЫМ-ЖОМАРТ ТОҚАЕВТЫҢ БАЛАЛАР МЕН ЖАСӨСПІРІМДЕР СПОРТЫН ДАМУҒА ЖӨНІНДЕГІ ТАПСЫРМАСЫНА ОТАНДЫҚ БИЗНЕСТІҢ ҚОЛДАУЫ РЕТІНДЕ ҚОЛҒА АЛЫНҒАН.

Болашақ спорт кластері Құлагер шағын ауданындағы 3,7 гектар жеке аумаққа бой көтереді. Барлық қажетті келісімдер уақытында алынған жағдайда, кешеннің құрылысы 1,5-2 жыл ішінде аяқталады деп жоспарланған.

Жоба аясында 500 орындық жалпы білім беретін мектеп, Қазақстанның барлық өңірінен келетін балаларға арналған 320 орындық кампус-қонақүй, тамақтану орталығы, саябақ аймақтары мен фитнес алаңдары салынады.

Кешен аумағында FIFA талаптарына сай екі толық өлшемді футбол алаңы орналастырылады. Оның бірі жабық

манежде, спортшыларға жыл бойы ауа райына қарамастан жаттығуға мүмкіндік береді.

Жоба авторларының айтуынша, академияда балаларға оқу мен спортты қатар алып жүруге барлық жағдай жасалады. Сонымен қатар өңірлердегі дарынды жас футболшыларға сапалы білім алып, кәсіби дайындықтан өтуге тең мүмкіндік беріледі.

Кешеннің басты сәулеттік ерекшеліктерінің бірі – негізгі ғимараттың төбесіне орнатылатын алып футбол добы болмақ. Арнайы жарықтандырудың арқасында ол Алматының жаңа символдарының біріне айналып, күндіз де, түнде де алыстан көзге түсетін көрнекті нысан болады деп жоспарланып отыр.

Айта кетейік, Алматыдағы «Қайрат» футбол академиясының түлегі, жас дарын Дастан Сәтбаев Англияның «Челси» командасына ауысты. Ол алғашқы оқу-жаттығуға арналған жолдастық кездесуде клуб сапында алаңға шығып, «Челсидің» маусымдағы бірінші голдың авторы атанды.

ЖУЫРДА
АЛМАТЫДАҒЫ ӘБІЛХАН
КАСТЕЕВ АТЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ
ӨНЕР МУЗЕЙІНДЕ ТАЛАНТТЫ
КЕСКІНДЕМЕШІ, СУРЕТШІЛЕР ОДАҒЫНЫҢ
МҮШЕСІ, БЕЛГІЛІ СУРЕТШІ ҚҰМАР
ОМАРХАННЫҢ «ҰЛЫ РУХ» АТТЫ ЖЕКЕ
КӨРМЕСІ ӨТКЕН БОЛАТЫН. ӘР КАРТИНАСЫ
ҰЛТТЫҚ РУХҚА СУАРЫЛҒАН, ТАРИХИ
ТАНЫМҒА НЕГІЗДЕЛГЕН, ҰЛЫ Тұлғалардың
БІРЕГЕЙ ПОРТРЕТТЕРІН КЕСКІНДЕГЕН
ОНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ ТУРАЛЫ
ӨНЕРТАНУШЫ ЗУХРА ЫДЫРЫСТЫҢ
МАҚАЛАСЫН ҰСЫНЫП
ОТЫРМЫЗ.

Құмар Омархан ХХІ ғасырдың басындағы Тәуелсіз Қазақстанның жас суретшілерінің көшін бастаған шебер суретші. Оның шығармашылығы қазақ халқының ұлт және мемлекет болып қалыптасуында зор үлесін қосқан, жанын пидә еткен ұлт қайраткерлерінің көркемдік бейнесін кескіндемеде көркемдеп шешуімен ерекшеленеді. Шығармашылық жолын осыдан 20 жыл бұрын бастаған суретші тырнақалды туындыларынан-ақ бабалар рухын ұрпақ жадында қайта жаңғыртуымен көрермен көңіліне жол тартып, оң бағасын алды.

Шығармашылығының алғашқы кезеңінде-ақ, яғни, 2013 жылы Әбілхан Кастеев атындағы Ұлттық өнер музейі және Airline компаниясының ұйымдастыруымен өткізілген «Қазақ халқының эпостық жырлары» атты конкурстық көрменің дипломанты атанып, «Батыр бабалар I» атты жұмысы комиссияның шешімімен Әбілхан Кастеев атындағы Ұлттық өнер музейінің алтын қорына енді. Осы жылы Алматы қаласында шетелде тұратын отандастардың қатысуымен өткізілген Халықаралық өнер фестивалі аясында ұйымдастырылған суретшілер көрмесінде I орынды иеленді.

2014 жылы Дүниежүзі қазақтары қауымдастығының ұйымдастыруымен өткен бейнелеу өнері байқауының I орын иегері. 2019 жылы Түркия Мемлекеті Кипр аралындағы шығармашылық симпозиумға шақырту алып, Суат Ирфан Гүнсел мырзаның ұйымдастыруымен жинақталып жатқан Заманауи өнер музейіне жұмыстары қабылданды.

Қазақстанның Суретшілер одағының ұйымдастыруымен Ақтау, Атырау, Қызылорда және т.б. облыс орталықтарында өткен симпозиумдарға белсенді қатысушы әрі республикалық деңгейдегі бірнеше байқаудың жеңімпазы. Құмар Омархан елімізге белгілі суретші Есімғали Жұманов пен Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері Жұмақын Қайрабәевтың шәкірті. Сонымен қатар ол Ж.Қайрабәевтың үздік шәкірттерінен құрылған Izder шығармашылық тобының мүшесі ретінде бірнеше көрмеге қатысып, өзінің шығармашылық қолтаңбасын айқындаған. Қазір Құмар Омарханның өзі де Темірбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясына қарасты колледж бен мектеп-интернатта жас суретшілердің бірнеше буынын тәрбиелеп келе жатқан тәжірибелі ұстаз, білікті маман, шебер суретші.

Құмар Омархан елімізге белгілі суретшілердің арасында 2021 жылы ұйымдастырылған ХІ республикалық «Тәуелсіздік

ҰЛТ РУХЫН БОЯУМЕН ӨРНЕКТЕГЕН суретші

толғауы» атты жаңа өнер туындыларына арналған онлайн-конкурсына қатысып «Абай және Жамбыл әлемі жас суретшілер көзімен» атты «Абай Құнанбайұлының 175 жылдығына, Жамбыл Жабаевтың 175 жылдығына арналған үздік көркемсурет туынды» номинациясы бойынша «Абай Құнанбайұлы. Күз» туындысы үшін бас жүлдемен марапатталып, қомақты қаржылай сыйақыға ие болды.

Қазақтың маңдайына біткен дара тұлға, ақын, ойшыл, аудармашы Абай Құнанбайұлының шығармашылық болмысын ашатын көркем образы сәтті шешім тапқан аталмыш туынды 2020 жылы өлшемі 140х90 см болатын көлденең форматты кенепте майлы бояумен лисировкалы техникада орындалады. Туындының колориттік шешімі мен орындау шеберлігі Құмар Омарханның өзіндік қолтаңбалық ерекшелігіне, тәлім алған кәсіби шеберлік мектебіне сай реалистік мәнерде шешім тапқан.

Туындыдан оң жақтан солға қарай бағытталған, үстіне кең пішімді жеңіл шапанын киіп, екі қолын артына айқастырып ұстаған күйі ойға шомып, күзгі салқында сейіл құрған Абай бейнесін көреміз. Ауыр ойға батқан болмысын Абайдың көз жанарын алысқа салмай, басын сәл еңкейте ұстап, бейтарап бағытта аяндаған жүрісі айқындай түседі. Жапырақтары түскен қурайлар мен ағаш бұтақтары, сарғыш реңде боялған бүкіл алқап, көлін тастап жылы жаққа сұңқылдай ұшқан тырналар, сұрғыш көк суық түске боялған көл де, күздің қара суық мезгілі болғанын білдірсе керек. Туынды колориті Абай атамиздың «Күз» атты өлеңінде «Сұр бұлт түсі суық қаптайды аспан, Күз болып дымқыл туман жерді басқан», – деп жырлайтын өлең шумақтарының жолдарына сәйкес келеді. Жылуын аз шашып, мейлінше кішірейген күн көзі, алыстан мұнарлап іздеусіз қалғандай көрінген жалғыз балбал тас күз мезгілінің соңғы айларындағы сүреңсіздікті жеткізгісі келгендей. Алайда суретші сары реңдес түстерді ұтымды пайдалана отырып, табиғаттың сұлулығын шебер жеткізеді. Сары және сұр түсті колорит арқылы Абайдың қара халқының болашағы жайлы ұлы толғаныстарын, шеккен уайымын да мейлінше әсерлі суреттеген. Тақырыптық туындының түстік шешімінен ұлы ақынның шығармашылық

аурасын, философиялық ой-толғауларын толықтай сезіне аламыз. Абай әлеміне бойлай отырып артында мол мұра қалдырған дара тұлғаның жалпы халыққа танымды әдеби, театралдық бейнесін дене тұрқының сәлсіздігі шешімі арқылы тұтас жеткізеді. Бұл туындыдан Абай Құнанбайұлының портреттік бейнесін көрмегенімізбен, Абай әлеміне сезімдік тұрғыда терең бойлаймыз.

Туынды Абай әлеміне деген асқан құрмет пен сағынышқа негізделгендіктен, романтикалық реалистік мәнерде шешім тауып, лисировкалық жазу техникасы арқылы лирикалық көңіл күйде орындалған. Құмар Омарханның «Абай» атты туындысына қарап отырып, оның әлемін, философиясын, танымын, лирикалық өлеңдерінің табиғатын сезініп, түйсіне аламыз. Туынды көрерменді ақынның дара әлеміне елітіп таныстыруға, Абай шығармашылығын насихаттауға арналған.

Портреттер сериясында осындай мәнерде жазылған кезекті туын-

лардан бастап, тақырыптық композицияларға дейін қарастыра отырып, дәстүрлі академиялық мектептің талаптарына сай жұмыс жасайды.

Екінші бағытын суретші шығармашылығындағы шағын жанрлық туындылар құрайды. Олардың қатарынан еліміздің тамаша табиғатын кескіндейдін әртүрлі этюдтер мен табиғат көріністерін және ұлттық мұрамыз бен дәстүрімізді насихаттайтын натюрморттар сериясын тамашалай аламыз.

Шығармашылығының негізгі мағыналық құрылымын айқындаған үшінші бағыты портреттер галереясына арналған. Осы портрет бағытында суретші өзінің жанына жақын жандарының камералық шешімдегі келбеттерін бір серияға топтастырып кескіндейді. Бұлардың қатарынан жан-жарының, ерке әрі қылықты қызының, үміт артар ұлдарының және арқасүйер әкесінің бейнелерін көруге болады. Аталмыш портреттерде Құмар өз отбасының әрбір мүшесіне деген өзінің махаббаты мен ыстық ықыласын, ізгі ті-

Әлия Молдағұлова (2022), Бауыржан Момишұлы (2023) және т.б.), мемлекеттіміз бен тәуелсіздігіміздің тұғырлы болуында аянбай еңбек еткен Алаш арыстарының (Ә.Бөкейханов (2021), А.Байтұрсынұлы (2024) және т.б.), халықтың рухани әлемінің шырағын жаққан әдебиет пен ғылымның, қазақ философиясының дара тұлғаларының (Абай Құнанбайұлы (2020), Шәкәрім Құдайбердіұлы (2019), Мұхтар Әуезов (2024), Ақселеу Сейдімбеков (2023), Әбіш Кекілбаев (2024) және т.б.) кескіндемедегі көркемдік бейнесін қайта қарастырады. Бұл туындыларында көрініс тапқан биік тұлғалық шешім мен асқақ рухтың бейнесі болған кейіпкерлер арқылы өскелең ұрпақтың көкірегенде ұлтжандылық сезімін оятуды көздей отырып, эпикалық романтизм мәнерінде кескіндейді. Әрбір тұлғаның мастихинмен жазылған қат-қабат бояуларының мың түрлі реңктерінің үндестігінде шешілген бейнесі, пастозды жазу мәнері әрбір кейіпкердің ұлт тарихындағы ерен еңбегінің, ауыр тағдырының, тар жол тайғақ кешкен шығармашылық ізденістерінің, егемендік үшін жан аямай күрескен физикалық және рухани шайқастарының символы іспетесін.

Құмар Омархан осындай отбасы мүшелері мен ұлт қайраткерлерінің үлгілі ғұмырын кескіндеуге арналған портреттік галереяларын лирикалық және эпикалық романтизмге негізделген реализм мәнерінде шешеді. Оның шығармашылығы бейнеленуші тұлғаның көркем бейнесін түс пен пастозды жазу мәнері арқылы сыртқы портреттік келбетін ішкі әлемімен, характерімен, өмір жолымен, шығармашылығымен байланыстыра отырып ашуға негізделген. Яғни, суретші ұлт қайраткерлерінің халық санасына жақын, танымды, идеалдандырылған бейнесін жасайды. Қою қараңғы әрі суық түс пен болмашы жарық сәулесі арқылы кейіпкердің тағдыры мен шығармашылығын, өткен күн мен бүгінгінің арасындағы байланысты орната отырып қарастыруға тырысады. Туындыларына танымсыз бейтарап кеңістік беру арқылы бейнеленген кейіпкер тұлғасын барлық уақытқа тиесілі еткендей. Демек, оның болмысын біз тек өткен шақта ғана қарастыра алмаймыз. Мұндай танымсыз бейтарап кеңістіктер әсершілдікке бой алдырған романтизмнің басты белгілерінің бірі. Бүгінгі жас суретшілердің арасында танымсыз еңбек етіп орта буынға өткен Құмар Омархан шығармашылығы мейлінше қызықты әрі ізденіске толы. Шығармашылығына көз жүгіртпін қарар болсақ, оның ұдайы ізденіс үстінде екенін байқау қиын емес.

Суретші ой мен сезімнің адамы. Ол өз шығармашылығында осының тоғысқан түйінін тең ұстай алу керек. Құмар Омархан осы ізденісте жемісті нәтижелерге қол жеткізіп қазақ кескіндемесінің дамуына өзіндік үлесін қосып жүрген, аға буын мен жас буынының арасына көпір болып жалғанған, дәстүрлі реалистік мектептің тәжірибелерін жаңаша ізденістерімен тоғыстыра білген, болашағынан зор үміт күттіретін, өзінен кейінгі буынға үлгі болатын суретшілердің бірі.

**Зухра ЫДЫРЫС,
өнертанушы**

Бірлік – елдіктің басты тірегі

ҚАЗАҚСТАН – ЖҮЗДЕН АСТАМ ЭТНОС ПЕН ТҮРЛІ МӘДЕНИЕТТІҢ ӨКІЛДЕРІ ТАТУ-ТӘТТІ ӨМІР СУРІП ЖАТҚАН МЕМЛЕКЕТ. БҮЛ – ТАРИХТЫҢ ТАЛАЙ СЫНАҒЫНАН ӨТКЕН ХАЛҚЫМЫЗДЫҢ ӨЗАРА ҚҰРМЕТІ МЕН СЫЙЛАСТЫҒЫНЫҢ, КЕЛІСІМ МЕН ЫНТЫМАҒЫНЫҢ ЖЕМІСІ. ТӘУЕЛСІЗДІК ЖЫЛДАРЫНДА ҚАЛЫПТАСҚАН ҚОҒАМДЫҚ КЕЛІСІМ МЕН ҰЛТТЫҚ БІРЛІК ЕЛІМІЗДІҢ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫ МЕН ДАМУЫНЫҢ БАСТЫ КЕПІЛІНЕ АЙНАЛДЫ.

Алдағы Құрылтай сайлауы – ел өміріндегі маңызды саяси науқанның бірі. Мұндай кезеңдерде қоғамдағы ауызбіршілік пен жауапкершіліктің маңызы бұрынғыдан да арта түседі. Себебі кез келген саяси үдерістің басты мақсаты – халықтың мүддесіне қызмет етіп, мемлекетіміздің дамуына үлес қосу. Ол үшін әр азамат заңды құрметтеп, қоғамдық келісімді сақтауға және ортақ құндылықтарды бағалауға ұмтылғаны маңызды.

Қазақстанның басты байлығы – табиғи ресурстары ғана емес, ең алдымен адамдар арасындағы

татулық пен өзара сенім. Әр ұлттың тіліне, мәдениетіне, дәстүріне құрметпен қарау – біздің қоғамның қалыптасқан өмір салты. Осындай сыйластықтың арқасында елімізде түрлі этнос өкілдері бір шаңырақ астында еңбек етіп, білім алып, кәсіп ашып, балаларын өсіріп, ортақ болашақты бірге құрып келеді.

Береке-бірлік күнделікті өмірдегі қарапайым қарым-қатынастан, бір-бірімізге деген сыйластықтан, қиын сәтте қолдау көрсете білуден басталады. Ынтымақ бар жерде түсіністік болады, ал түсіністік бар жерде даму мен өркендеуге жол ашылады. Сондықтан қоғамдағы тұрақтылықты сақтау – мемлекет пен азаматтардың ортақ жауапкершілігі.

Бүгінгі әлемдегі күрделі геосаяси және экономикалық өзгерістер әрбір елдің ішкі бірлігінің қаншалықты маңызды екенін көрсетіп отыр.

Қандай саяси науқан өтсе де, ең бастысы – елдің тыныштығы мен қоғамның тұтастығы. Бірлігі бекем, ынтымағы жарасқан халық қана кез келген қиындықты еңсеріп, жаңа белестерді бағындыра алады. Сондықтан халықтар достығын, өзара құрмет пен келісімді сақтау – бүгінгі ұрпақ пен келешек буын алдындағы да маңызды міндет.

Елдің ертеңі – бірлікте. Ынтымағы жарасқан, татулығы мығым қоғам ғана тұрақты дамып, жарқын болашаққа нық қадам басады. Қазақстанның күш-қуаты да, берекесі де – оның көпұлтты халқының өзара сенімі мен достығында. Біздің қоғам – зайырлы қоғам. Ұлтаралық келісім – біздің баға жетпес байлығымыз.

**Тілеубек ТҰРЫСБАЕВ,
зейнеткер**

AMANAT MEDIA GROUP Меншік иесі – «Айқын-Литер» ЖШС Директор – Талғат ЕШЕНҰЛЫ	Бас редактор Бауыржан БАБАЖАНҰЛЫ Бас редактордың орынбасары Тоқтарәлі ТАҢЖАРЫҚ ЖУРНАЛИСТЕР: Арайлым ЖОЛДАСБЕКҚЫЗЫ, Әлия ТІЛЕУЖАНҚЫЗЫ, Наурызбек САРША, Ділда УӘЛІБЕК, Ахмет ӨМІРЗАҚ (Алматы қаласы)	ТЕХНИКАЛЫҚ БӨЛІМ: Елдар ҚАБА (беттеуші-дизайнер) Корректор: Саягүл САПАРҚЫЗЫ Нөмірдің жетекшісі: Арайлым ЖОЛДАСБЕКҚЫЗЫ • Астана қ. «Медиа-холдинг» «ERNUR» ЖШС Сипеті көшесі 30, тел.: 8(7172) 99-77-77 • Тапсырыс №10200. Тарапымы 5762 Көлемі 4 б. т. Бағасы келісім бойынша	Мекенжайымыз: 010000. Астана қаласы, Д.Қонаев көшесі 12/1 Редакция телефоны – 8(7172) 72-95-39 ЖАРНАМА БӨЛІМІ: 8(701) 675-42-14, 8(7172) 72-95-31 reklama.liter@gmail.com ЖАЗЫЛУ ЖӘНЕ ТАРАТУ БӨЛІМІ: 8(771) 804-61-32, 8(7172) 72-95-39 podpiska.alt@gmail.com • Мақала авторының пікірі редакция көзқарасын білдірмейді • Оқырман хаттарына жауап қайтарылмайды © «Түркістан» жарияланған материалдарды сілтемесіз көшіріп басуға болмайды. • Суреттердің сапасына редакция жауап береді © Мақалалар коммерциялық негізде басылды • Жарнамалар мазмұнына редакция жауап бермейді М 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 П 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Газет «Түркістан» газетінің компьютер орталығында теріліп, беттелді Газет ҚР Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі, Ақпарат комитетінде тіркеуге алынып, қайта есепке қою туралы №КЗ200VPY00019166 куәлігі 08.01.2020 жылы берілген. Индексі: Жеке жазылушылар үшін – 65413, мекемелер мен ұйымдар үшін – 15413.
--	--	---	---